

Pósa Lajos

A magyarok bejövetele

(Feszty Árpád barátomnak)

Száll a turulmadár ... utat ver a szárnya...
Kacagányos Árpád zúg-robog utána.
Jönnek a magyarok szilaj őserőben,
Mint a dörgő vihar fekete felhőben.
Népek riadása: paizs villanása,
Népek hódolása: buzogány zúgása.
Mint az ár, sodorja, a ki áll elébe,
Mint a tűz, olvasztja, hadverő sergébe.

Győzedelmes Árpád széttelint a dombon:
„Ez itt a mi hazánk! Ez az édes otthon!
Harmatos selyemfű gyöngyözik a réten,
Izes hal cikázik a folyók vizében,
Sátoros erdőket bujdosó vad lakja,
Itt ragyog felettünk a Csaba csillagja!
Nézzed sokaságát a sudár fenyőknek:
Kárpátok tetején föl az égig nőnek!
Álomra ringónak első és utolsó:
Születőnek bölcső; halónak koporsó.“

S égre csap a tüze hál'adó lángoknak,
Délceg fehér lovat Hadúrnak áldoznak.
Messze bűgő kürttel kürtösök harsogják:
„Vége a csatának! Mienk ez az ország!“

...Nincs vége, nincs vége! Most is foly a csata!
Ezer év után se mienk még a haza!
Nem ül diadalmat a nemzet ős lelke:
Népeket együvé alkotó szerelme.
Nyelvünk mindhiába édesajku madár:
Bűbájos dalától nem zeng minden határ;
Otthona nincs minden hazai berekben:
Leverik a fészket... sírva tova rebben...
Ellenséges fajok tapossák e földet,
Mint az éhes farkas, mindannyi ránk törtet.
Vérszomjas fogával pusztítja nyájunkat,
Meg-megfélemlíti őrző pásztorunkat.
Hol vagy te, új Árpád? Új sereged hol van?
Foglald el, foglalld el ezt a hazát jobban!

(Új Idők, 1896)

Övveretek a zempléni vezérletből

Árpád Uram!

Egyszer volt, hol nem volt, réges-régen, hogy a világ kertésze látja, pálmafa akar nőni az Északi-sarkon. A fa alighogy kinőtt, hiába volt benne óriási életerő, rögtön megfagyott.

Elgondolkodott hát a világ kertésze: ha nem teszek rendet a kertemben, még a végén tönkremegy az egész teremtett világ. Elkezdte hát keresni a helyét minden egyes teremtményének. Az Északi-sarkon nem engedte a pálmafa próbálkozásait tovább, eltanácsolta melegebb égtájra. Északra a lapuló zuzmó való, ami olyan jól elbúvik a kövek között, hogy a jeges szél szinte nem is éri.

Szóval rendet tett. Mert hát nem elég szer-ződést kötni a teremtményekkel, azoknak a rendet is meg kell mutatni, így válik jól működő rendszerré a világ.

Európa közepén levő területet látva azt mondta: árpát a medencébe! Hadd nőjön ott az élet! Azóta ezt így is hívják, Kárpát-medence. Olyan itt a szántó, mintha szent tó lenne, a leggyengébb magocska is könnyen szárba szökken és erős, egészséges élet válik belőle.

Eleinte csépeletlen volt a kalangya, és volt őseinknek számtalan kalandja. Később a szántó jó lett volna másnak is, aratták hát, csépeleték az árpát, vitték-hordták szakadatlan a világ malmaiba és kemencéibe. Próbáltak mást a helyébe telepíteni.

Aratott itt tatár, csépelet a török, örölt a német, süttött-sütögetett itt minden náció. Az árpamag kényszerből vagy élni akarásból szétszóródott a világ különböző részeire, különböző kemencéibe. Ott sült éltető kenyérré vagy olvadt egybe más-sal. Azért néhány írmag mégiscsak mindig maradt, amiből újra és újra tele lett árpával a Kárpát-medence. Komolyan véve a tanítást, testvérként tisztelve a másikat, testével és vérével áldozva, táplálva. Így tehát azt mondom:

Árpád vagyok magam is,
Árpád az én magom is,
a magomnak magja is.
Remélem, terményedben
örömid leled,
asztalodhoz is kerülhetek,
lehetek ételed, italod,
Eteléd, Attilád.

Balázs István

Nyilazó fejedelem a nagyszentmiklósi kincs 2. korszójáról

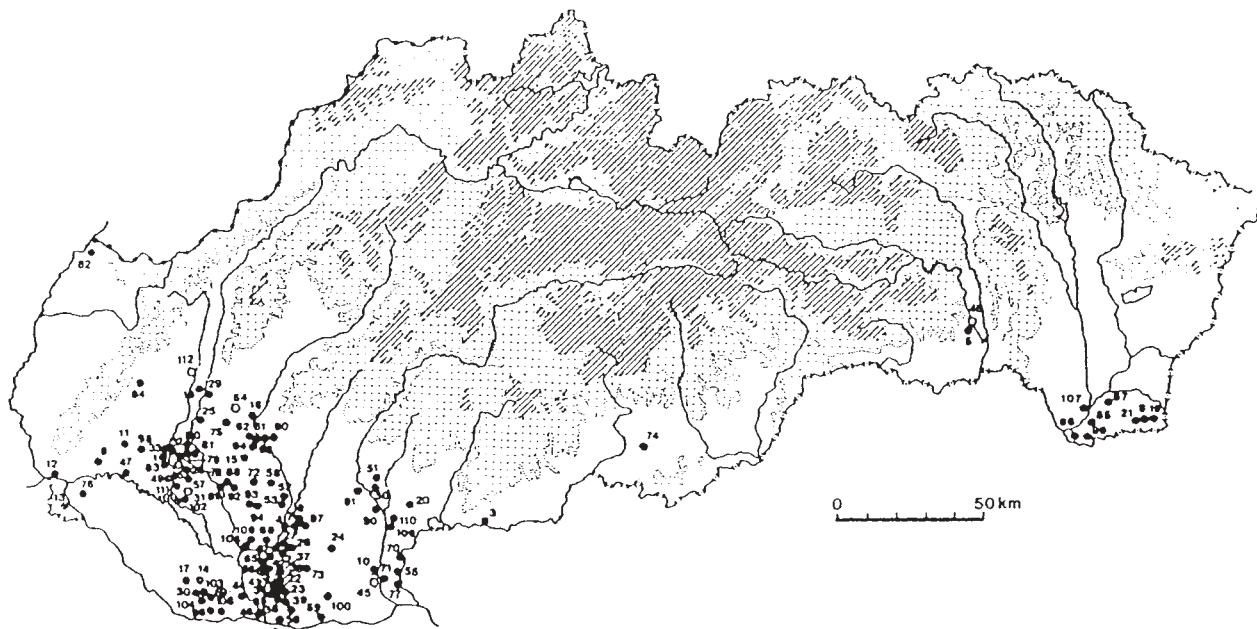
Nevizánszky Gábor

A honfoglaló magyarság régészeti kutatásának időszerű problémái a mai Szlovákia területén

Bevezetésképpen meg kívánom jegyezni, hogy a honfoglaló magyarság emlékeinek vizsgálata Szlovákiában soha nem tartozott a kiemelt fontosságú kutatási témák közé. E negatív irányzat ellenére már ma is megállapítható, hogy olyan gazdag és sokrétű leletanyaggal rendelkezünk, amely jellegét és dokumentációs színvonalát tekintve teljesen egyenrangú a Kárpát-medence más térségeivel.

Az 1994-ben készített legutóbbi összeírásban 114 olyan lelőhelyet rögzítettünk (1. ábra), amelyek között előfordultak olyan többé-kevésbé kutatott temetők, illetve magányos síregyüttesek, amelyeknek leletanyaga kétségen kívül a honfoglaló magyarsággal hozható összefüggésbe.¹

A múlt század 90-es éveitől a leletanyag a következő lelőhelyekről bővült:

1. A Szlovákia területén feltárt honfoglaláskori és kora Árpád-kori sírok és temetők

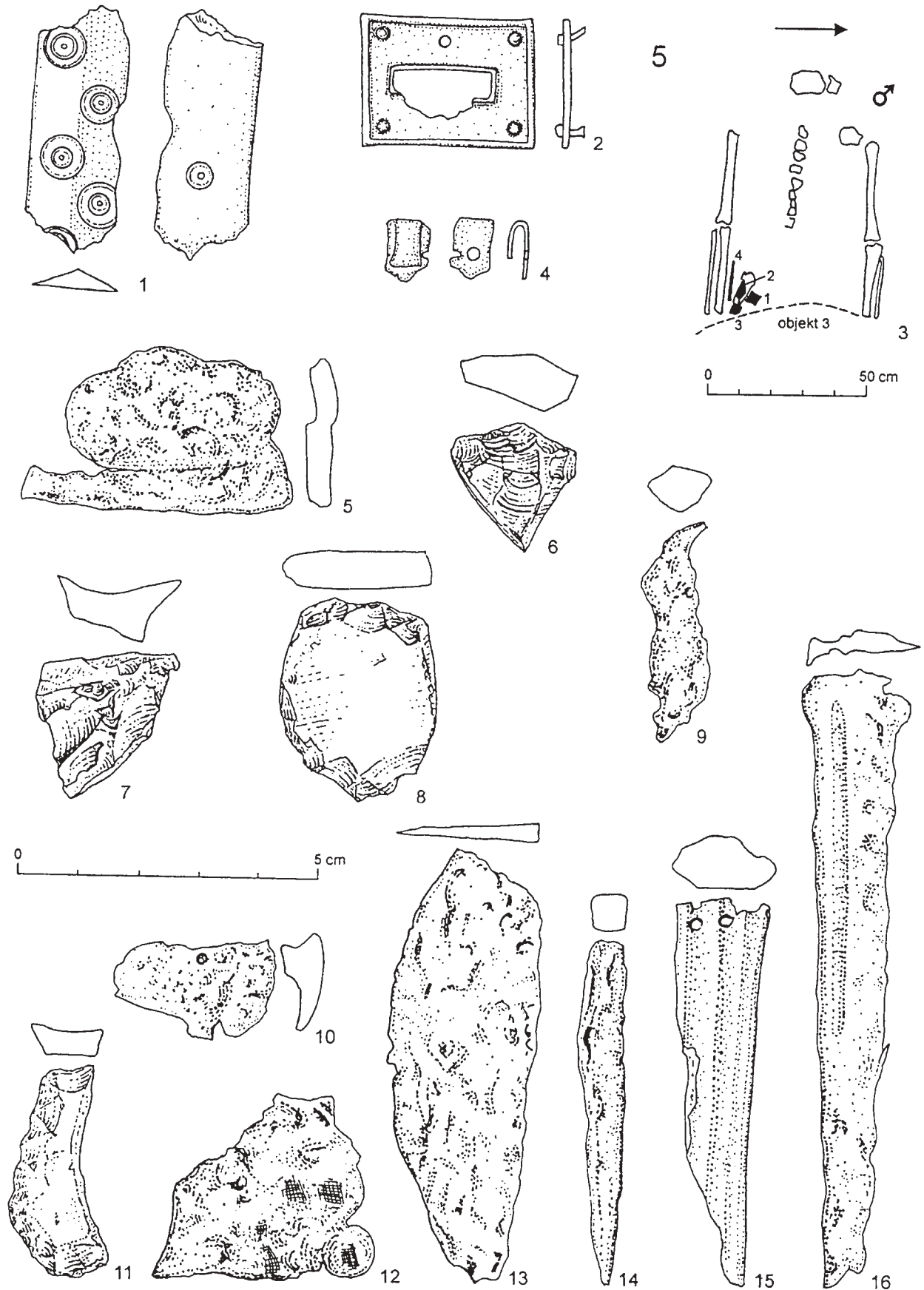
1. Ábrahám; 2. Bajcs; 3. Ipolybalog; 4. Bánkeszi; 5. Bárca; 6. Cseklész; 7-8. Zsitvabesenyő; 9. Bély; 10. Bény; 11. Sáfő; 12. Pozsony (környék); 13. Pozsony-Oroszvár; 14. Szilaspusztá; 15. Cabaj; 16. Csekej; 17. Izsap; 18. Vágvörösvár; 19. Ágcsenyő; 20. Deménd; 21. Kisdobra; 22-23. Komáromszentpéter; 24. Csúz; 25. Udvarnok; 26-27. Udvard; 28. Galánta; 29. Galgóc; 30. Gellér; 31. Felsőszeli; 32-33. Geszt; 34-35. Ógyalla; 36-37. Bagota; 38-39. Hetény; 40-42. Ímely; 43. Izsa; 44. Bálványszakállas; 45. Kéménd; 46. Komárom; 47. Egyházfa; 48. Kassa; 49. Nemeskosút; 50-51. Léva; 52-53. Ondrohó; 54. Lukácsi; 55. Ipolykiskeszi; 56. Marcellháza; 57. Taksony; 58. Nagykér; 59. Dunamocs; 60-64. Nyitra; 65-66. Naszvad; 67-68. Érsekújvár; 69. Ekel; 70. Ipolypásztó; 71. Páld; 72. Mezőkeszi; 73. Perbete; 74. Perse; 75. Récsény; 76. Csölle; 77. Ipolyszalka; 78-81. Szered; 82. Szakolca; 83. Diószeg; 84. Szomolány; 85. Szomotor - Bodrogvécs; 86. Bodrogszerdahegy; 87. Petőszinye; 88-89. Vágsellye; 90. Sáró; 91. Barsvárad; 92. Vágtarnóc; 93-94. Tardoskedd; 95. Nagymácséd; 96. Nagykeszi; 97. Nagylót; 98. Magyargurab, 122-es sír; 99. Nagykövesd; 100. Bátorkeszi; 101-102. Pozsonyvezekény; 103-104. Nemesócsa; 105-106. Szímő; 107. Zemplén; 108. Csallóközaranys; 109. Tergeny; 110. Nagypeszek; 111. Hidaskürt; 112. Nagykosztolány; 113. Vágtarnóc; 114. Nagymegyér

1. DIÓSZEG–Kismácséd – SLÁDKOVIČOVO, časť Malá Mača (Galántai járás)

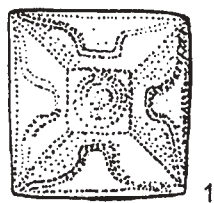
1999 és 2001 között a Kismácsédtól mintegy 1200 m távolságra, északkeletre fekvő *Obecná lúka* nevű homokdűnén 9 csontvázas sírt sikerült megmenteni. Közülük egyben voltak lószerszám részei (csikózábla, szájvasai végén karikával, két körte alakú kengyel) és harcos felszerelésének, illetve fegyverzetének darabjai (három vas nyílhegy, két kés töredékei, két övcsat, csiholóvas töredéke és kova), illetve cseréptöredék. Különös figyelmet érdemel az a 113 mm hosszú és 6 mm széles csontpálcika², amely a Dèce-Örménykút lelőhely 35-ös számú sírjában talált párhuzam, illetve Szatmári István rekonstrukciója³ alapján íjtartó tegez szájrészét erősítette. A temető egyéb leletei közül a bronzból öntött csüngős és kerek ingnyakdísz vereteket és késeket lehet említeni.⁴

2. SARLUSKA–Kajsza – LUŽIANKY, časť Kajsza (Nyitrai járás)

Az ún. *Kajsianske* határrészben, a vasút mögött, az Airliquid nevű cég ipari üzemének alapozásakor végzett földmunkák során **Matej Ruttkay** 16 sírt mentett meg, amelyekből az egyik (a 7-es számú) nyílhegyeken és íjtegez vasalásán kívül lószerszám részeit is tartalmazta. A sírban talált kengyelek helyzetéből arra lehet következtetni, hogy a lovashoz nagy valószínűséggel odahelyezték

2. Léta-Génye. Az 5. sír leletei

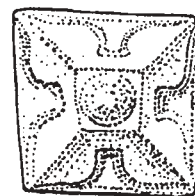
1

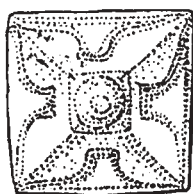
2

3

4

5

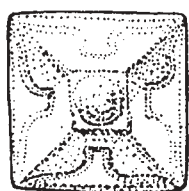
6

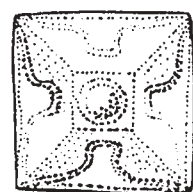
7

8

9

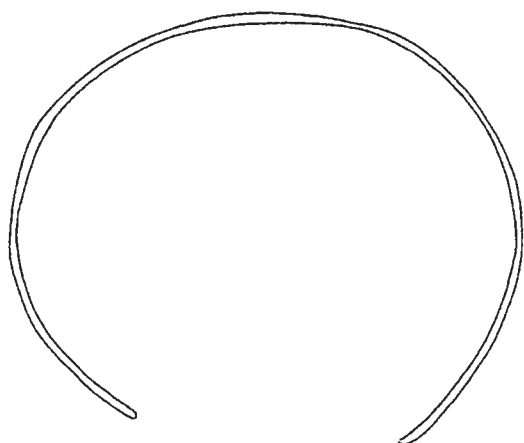
10

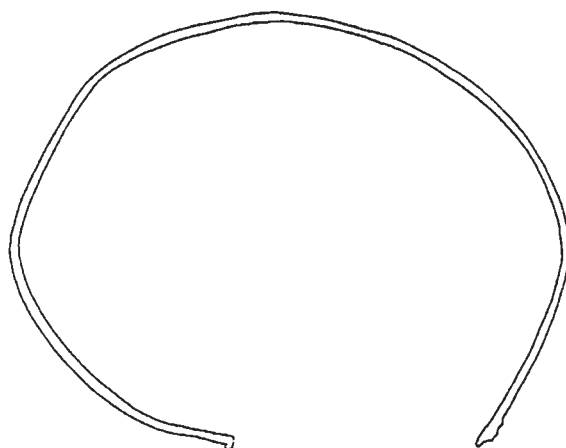
11

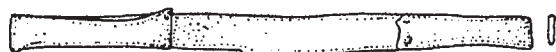
3

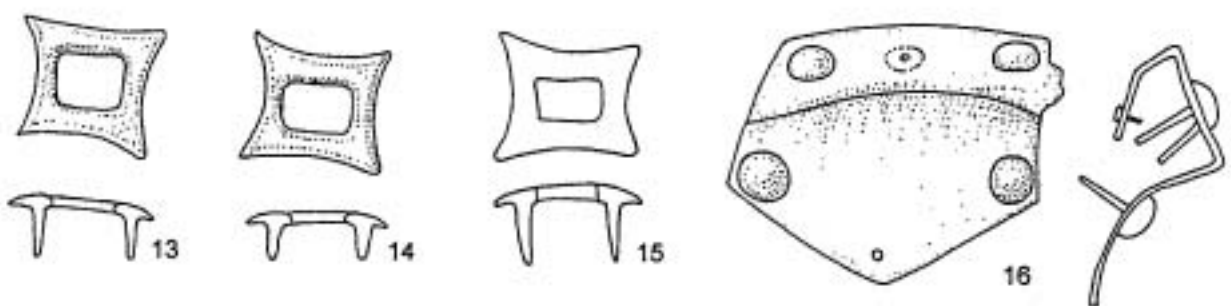
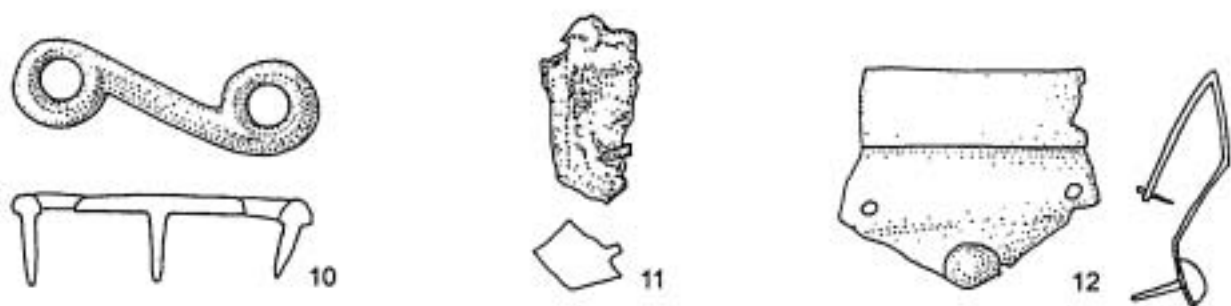
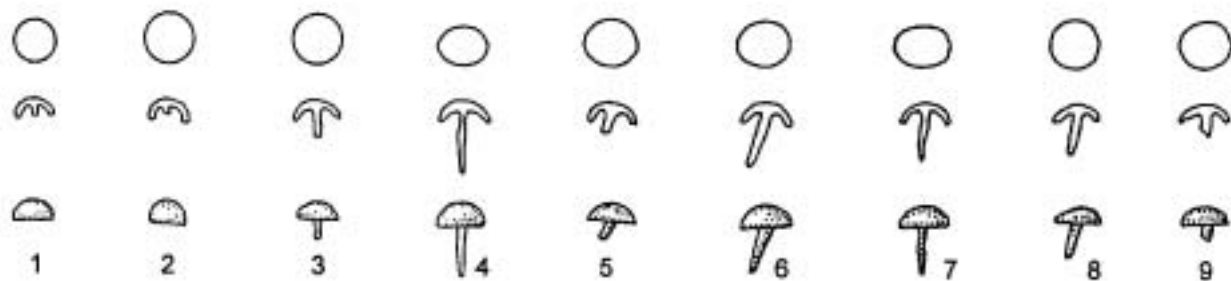

12

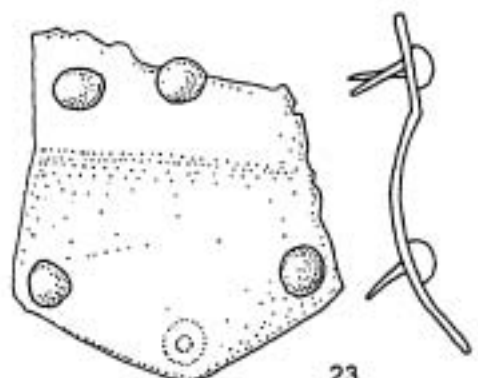
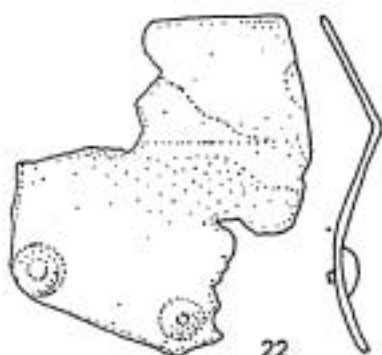

13

3

4. Léva-Génye, 3. sír. Nyeregdíszek

eredetileg a nyeret is. Az elhunytat egy koporsószerű, fával bélelt mélyedésben helyezték el. A feltárást végző kutató fülkés sírokat is feltételez a temetőben. Az ékszerek fonott, pánt- és huzalkarperecek, levél alakú csüngők, gyöngyök és kauricsigák. A ruházatot mindenekelőtt ezüstből készült, gyöngysormintás, kör alakú díszek ékítették. A temető nyugati széle egyelőre tisztázatlan maradt.⁵

3. LÉVA-GÉNYE – LEVICE-GÉÑA (Lévai járás)

Az ipari park építése során 2005 őszi hónapjaiban **Nevizánszky Gábor** egy lovastemető 13 sírját mentette meg. A sírokat a 10. század első kétharmadába keltezte.⁶ A megmentett tárgyak közül rendkívüli figyelmet érdemel egy Jumszk típusú, áttört nyílású, téglalap formájú övveret (2:2), gömbsorcsüngős fülbevaló, az ezüstből készült négyzet alakú díszek, amelyek eredetileg kaftánt díszítettek (3:1–10), Ártándi típusú nyereg lyukvédő veretei, valamint a nyeregkápát díszítő ezüst lemezek (4:1–23), lószerszám darabjai, nyílcsúcsok, illetve egy bronzpántból készült, növényi mintával díszített pödrött végű karperec. Előkerültek a sírokból a 901 és 905 között uralkodott **Provencei Vak Lajos** király (5:1), **Arlesi-i Hugó** (926–931), illetve Hugó és **II. Lothár** (931–947) átfúrt denárjai (5:2,4,6–7) is.⁷ A temető szélén elhelyezkedő 12-es és 13-as sorszámú sírból mindössze bazaltkövek kerültek elő, minden más melléklet hiányzott. Két esetben részleges lovas temetkezést sikerült dokumentálni. Az eltemetett lovak egyike herélt volt.⁸ Némely eltemetett nő koponyáján jelképes koponyalékelés volt észlelhető.⁹

Nyugat-európai pénzek honfoglaló magyar sírokból 1–2,4,6–7 – Léva-Génye.; 3 – Hidaskürt; 5 – Komját

4. KOMJÁT – KOMJATICE (Érsekújvári járás)

A *Na kameni* dűlőben 1997 márciusában a kavicsbánya nyugati partjának metszetében egy gyermek csontváza került elő. A nyugat felé fordított koponya arcrésze előtt egy átfuratlan nyugat-európai ezüst féldénár került elő (5:5), amely J. Hunka meghatározása szerint **Burgundi (Rudolf) Raoul** (923–336) Chartres-ban veretett obolusa.¹⁰

A 10. századi nyugat-európai, bizánci és arab pénzek előfordulása a honfoglaló magyarok sírjaiban tipikusnak mondható. Ezek az érmek – kevés kivételtől eltekintve – mindig átfúrtak és ruha, illetve lószerszám díszeként szolgáltak.¹¹ Kivételes esetként előkerültek átfuratlan pénzermék is a szájüregben, esetleg az eltemetett fogainál (pl. Karos II, 15. sír; 52. sír¹²; Szeged–Csongrádi út¹³). A lért esetekben megfontolás tárgya, hogy ezek az átfuratlan érmek nem halotti obolusként szolgáltak-e. Az idézett leletek és a komjátói síregyüttes alapján lehetséges, hogy a Nyitra–Mártonhegyen feltárt, Bledonis típusú érmet tartalmazó férfisír¹⁴ keltezését is leginkább a 10. század derekára kell helyezni. A Nyitra–Mártonhegyen **Bohuslav Chropovský** által 1961–1966 között végzett feltárásról viszonylag hiányos információkkal rendelkezünk. Egyelőre talán a települési objektumokban és sírokból talált numizmatikai leletekről vannak a legteljesebb ismereteink. A lelőhelyen **Eva Kolníková** meghatározása szerint összesen 7 Árpád-kori ezüst pénzérem került elő: 11–12. sz.: ismeretlen uralkodó (1 db.), **Kálmán** (1095–1116) denárja (1 db.), **II. Béla** (1131–1141) denárja (2 db.), **II. Géza** (1141–1162) denárja (1 db.), **II. András** (1205–1235) denárja (1 db.), **V. István** (1270–1272) denárja (1 db.).¹⁵

Ha azonban az említett éremgyüttest összehasonlítjuk a közeli Nyitra–Šindolka pogány temetőjében talált obulusokkal, érdekes felismerésre jutunk. Ez utóbbi temetőben VII. (Bíborbanszületett) **Konstantinos** és **I. Romanos Lakapénos** 913 és 959 közötti miliarensén kívül a következő magyar uralkodók, összesen 16 verete fordul elő: **I. István** (1000–1038, Huszár 1. típus.); **I. András** (1046–1060, Huszár 8. típus.); **Béla herceg** (1048–1060, Huszár 11. típus.); **Géza herceg** (1064–1074, Huszár 18. típus.); **I. László** (1177–1195, Huszár 21., 23., 24., 25., 26., 27. és 29. típusok).¹⁶

A Nyitra–Šindolka temetőjéből származó numizmatikai forrásanyag egyértel-

műen dokumentálja azt a tényt, hogy a pogány temető használatával éppen Kálmán király trónra lépésekor hagynak fel, amikor a nyitrai püspökséget is megújítják. Az új püspök első rendeletei közé tartozhatott a templomon kívüli temetkezés tiltása, és így került sor a Márton hegyen a templom körüli temető megnyitására is. Elégge valószínű, hogy Šindolka korabeli lakói ezt követően halottaikat már a közeli Márton-hegy megszentelt földjébe temették.

5. HIDASKÜRT – MOSTOVÁ (Galántai járás)

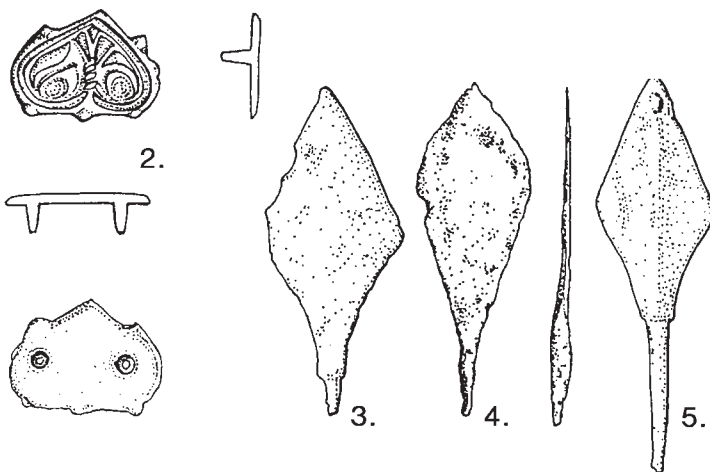
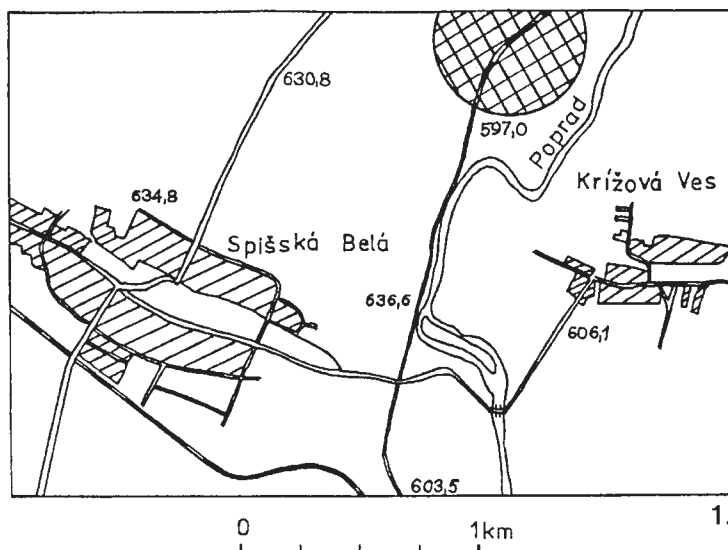
Mintegy 300 m-re délkeletre a volt szőlészettől egy kétszer átfúrt denár (5:3) került elő, amelyet Ján Hunka a következőképpen határozott meg: Franciaország, Auvergne, Guillaume = **II. Vilmos** (918–926), Brioude.¹⁷

*

Eddigi ismereteink szerint a honfoglaló magyarság települési területének az északi határa nyugatról kelet felé haladva a Cseklész-Sárosfa-Szomolány vonalon állandósult, a Dudvág völgyében Nagykosztolány a legészakibb lelőhely, a Vág mentén a Vágvörösvár-Galgóc, a Nyitra mentén a Lukácsi-Csekej vonalon jelölhető ki. A Zsitva mentén Zsitvabesenyőig nyúlik, a Garam alsó folyása mentén a Barsvárad-Alsószecse-Léva vonalon, az Ipoly mentén pedig az Ipolypásztó-Deménd-Ipolybalog-Perse vonalon húzható meg. Szlovákia keleti részén a sírleletek főleg a Bodrogköz Szlovákiába eső részein és a közeli Zemplén faluban találhatók.

Ezen a helyen kívánunk szólni azokról a honfoglaló magyar leletekről, amelyek az összefüggő települési területen kívül kerültek elő. Elsősorban arról a Szakolcáról származó szórványos sírleletről van szó, amelyet eredetileg **Ludmila Kraskovská**¹⁸, majd kisebb korrekciókkal a jelen írás szerzője adott közre¹⁹. A megsemmisült, talán töredékes leletegyüttes egy teljesen ép, körte alakú kengyelt, egy másiknak a fülét, egy deltoid alakú nyílcsúcsot és lócsontokat tartalmazott. A leleteket őrző szakolcai *Záhorácke* (Hegymögi) *múzeumban* A 431-es szám alatt nyilvántartott karikás zabla töredékét nem találtuk meg. Hasonló sors jutott egy vas nyílhegynek is.

Az utóbbi években elsősorban Ausztriában, Franciaországban és Csehországban olyan honfoglaló magyar leletanyagot tartalmazó síregyütteseket publikáltak, amelyek kétségen kívül elsősorban a Nyugat-Európába irányuló zsákmányszerző hadjáratokkal függenek össze. Pl.: Aspes-lés Corps²⁰, Litoměřice²¹, Gnadendorf²² és Lanzenkirchen²³. Ebbe a kategóriába tartozik az említett

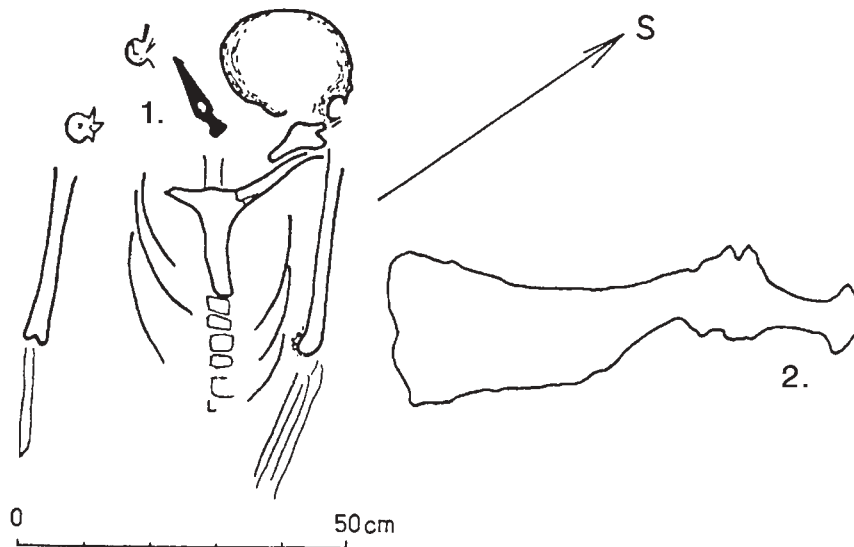

6. A Szepességben előkerült honfoglaláskori leletek. 1–2 – Szepesbela; 3,5 – Szepesztamási / Szepessümege; 4 – Drevenyik-Ostrá hura.

szakolcai sír is, amely ez idáig az egyedüli a Morva folyó mentén.

Másik, régió túlmutató lelet az az övveret, amely Szepesbela határában (Poprádi járás), az ún. *Nohjang* dűlőben (ma: *Blízke lúky*) került elő. Az eredetileg a kézmárki múzeumban elhelyezett veret ma a *Tátraalji múzeumban* található Poprádon, ahol az 1967-es számon tartják nyilván. Az eredeti kartonon található **Greisiger Mihály** eredeti feljegyzése: „*Szepes Béla „Nohjang“ a podolini vasút mellett 1893*”. Sikerült megállapítani, hogy az említett vasutat a Poprád folyó völgyében 1891 körül építették (6:1). A lelet valószínűleg egy olyan objektumból (sírból?) származik, amelyet a földmunkák során semmisítettek meg.

Leírás: zöld patinával borított, öntött szív alakú veret (a leletet vegyileg máig nem tisztították meg). A hátsó oldalán, körülbelül középpont két, 5 mm hosszúságú szegecs található. Magassága: 1,8 cm; szélessége: 2,5 cm; vastagsága: 0,18 cm. (6:2). Az öntött szív alakú övveretek a honfoglaló magyar lovassírokban nem tekinthetők ritkának. A szepesbélai lelet legközelebbi párhuzamaként az

7. Dvorec (Bánovce nad Bebravou-i járás). Az 1935-ben feltárt sír leletei

északkelet-magyarországi Zalkodon (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) talált ezüst szív alakú veret említhető.²⁴ A Szepességben azonban deltoid alakú nyílcsúcsok is ismertek, pl. Szepesvári – Szepessümegeből (6:3,5), és a Hradisko I., 3. sz. lelőhelyéről.²⁵ Ez utóbbi lelőhelyen talált rombold alakú nyílhegyek eredetileg tegezben elhelyezett más típusúakkal együtt egy eddig közöletlen csontvázas sírból is előkerültek.²⁶ További hasonló nyílhegy Drevenyíken, az Ostrá hura dűlőben is előkerült (6:4).²⁷

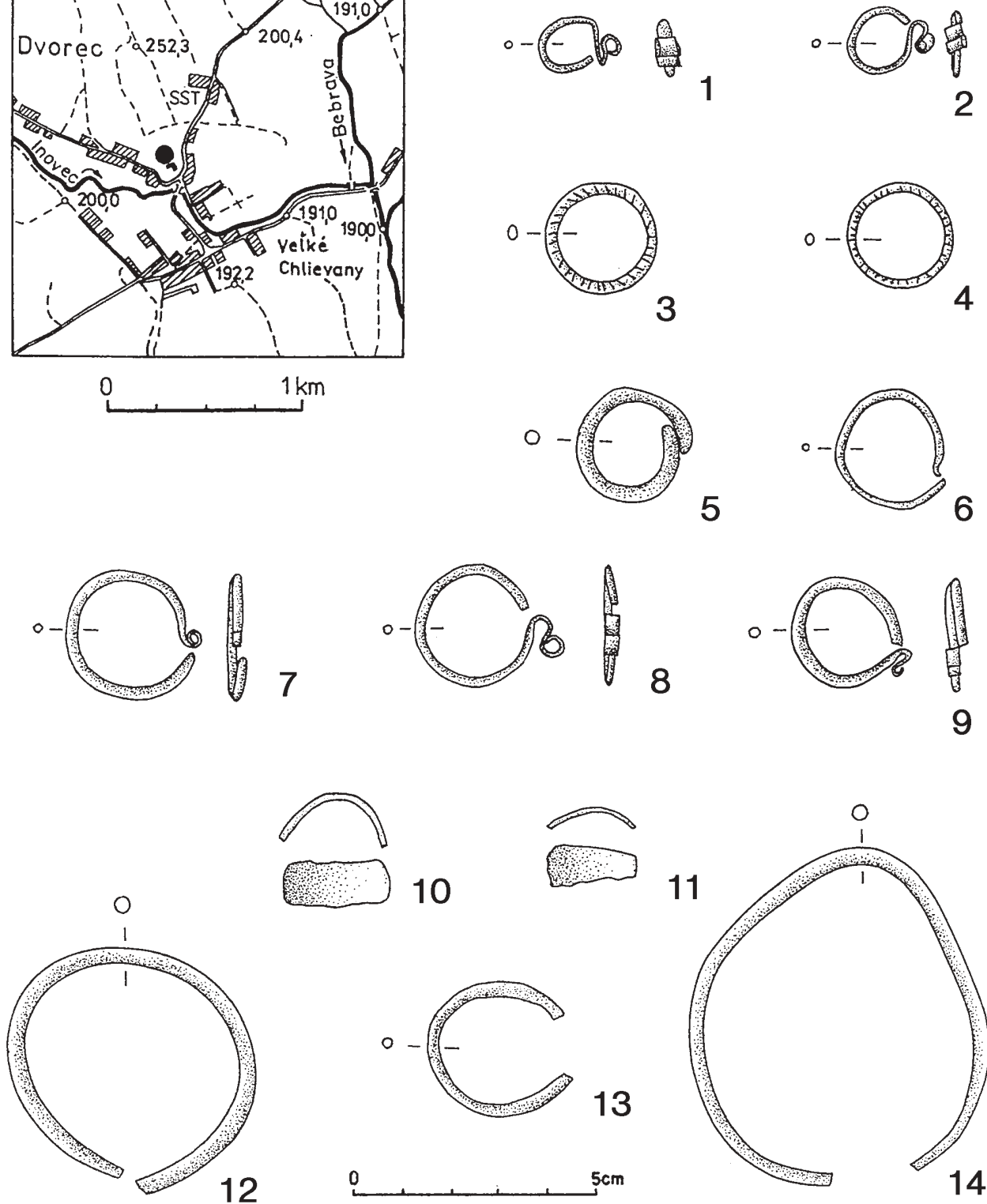
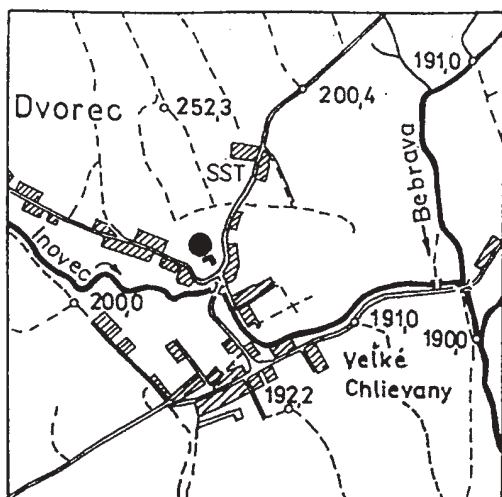
A szomszédos Kis-Lengyelországban és a Kárpátoktól északra fekvő szomszédos régiókban sem egyediek a honfoglaló magyar leletek.²⁸ Przemysl város határában egy kisebb, 10. századi honfoglaló magyar temetőt is feltártak.²⁹

Eddig kevés figyelmet kapott a szakirodalomban a Dvorecban (Bánovce nad Bebravou-i járás) talált lelet. A közelmúltban a Magyar Nemzeti Múzeum archívumában Prohászka Péter egy 1906. május 24-ei keltezésű, magyar nyelven írott levelet fedezett fel (ny. száma 249/1906), amelyben a kastély tulajdonosa, Csarada Arthur tájékoztatja Hampel Józsefet a sírleletekről. A kastély mögötti teraszon végzett földmunkák során, mintegy 150 m²-nyi területen kb. 28–30 sírt semmisítettek meg. A sírok két sorban voltak, kb. 20–25, illetve 30–45 cm mélységben. A csontvázak nyújtott testtartásban feküdtek, a kezek a test mellett, néhány esetben a koponya arcrésze balfelé volt fordítva. A tudósítás az emberi csontokon kívül két löcsontvázról is hírt ad. Arról, hogy teljes, vagy részleges vázacról van-e szó, a hírből nem derül ki. A mellékletek egy része elveszett, a megmaradt ékszerek mintegy 10–15 sírből származnak. Csarada Arthur a fentebb említett intézménybe küldte őket, ahol máig a 48/1906. 1–14. szám alatt tartják nyilván. A dvoreci leletekről annak idején lakonikus tájékoztatást adott Hampel József³⁰, de a leletkörülményekről nem szólt. A lelőhelyen 1935-ben Vojtech Budaváry végzett feltárást, aki a próbaszondát a kastély mögött, a terasz hosszában

jelölte ki. Az ásás során 145 cm mélységben egy ÉNy-DK-i tájolású, a földmunkák során részben megromlott csontváz felső része került elő. Az eredeti helyzetéből kibillent koponya arc részével kelet felé volt fordulva. A koponya tarkórészénél egy élével nyugat felé fordított vasbalt (7:1) feküdt. A sírgödör kitöltésében legalább két további sírból származó csontok voltak. Néhány méterrel keletebbre, azonos mélységben két állatcsontváz került elő. Sajnos a feltárás vezetője a beszámolóban nem nyújt róluk közelebbi információt. Nem szól róluk a Szlovák Múzeumi Társulás folyóiratának lapjain közölt rövid tájékoztató írásában sem.³¹ A tipológiai szempontból egyedi, 125 cm hosszú harci baltát eddig csupán fényképen közölte az ásási jelentés szerzője (7:2). A tárgy azzal a különleges kiképzésű, gömb alakú, többszörösen hornyolt/árvolt henger alakú köpűvel hívja fel magára a figyelmet, amelynek a gyökereit a tágan értelmezett kelet-európai térségben kell keresni. Mivel ebben az esetben egy egyedülálló tárgyról van szó, keltezéséhez bizonyos támpontokat nyújthatnak a Csarada Arthur által megmentett leletek. (A megmentett leletek közléséhez való hozzájárulást Révész Lászlónak, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársának köszönöm.)

Az 1906-ban megmentett leletek leírása:

1. Bronz S-végű hajkarika, átmérője: 1,2–1,7 cm; a hurok szélessége: 0,5 cm (8:1).
2. Hasonló hajkarika. Átmérője: 1,4–1,8 cm; a hurok szélessége: 0,5 cm (8:2).
3. Kerek metszetű zárt, rovátkolt bronzgyűrű. Átmérője: 2,3 cm; huzal vastagsága: 0,3 cm (8:3).
4. Kerek metszetű zárt, rovátkolt bronzgyűrű. Átmérője: 2,2 cm; huzal vastagsága: 0,2 cm (8:4).
5. Egymásra hajló végű, bronz huzalgyűrű. Átmérője: 2,3 cm; vastagsága: 0,35 cm (8:5).
6. Ezüst S végű hajkarika, letört hurokkal. Átmérője: 2,3–2,4 cm; vastagsága: 0,15 cm (8:6).
7. Ezüst hajkarika, az egyik vége pödrött, a másik hegyesedő. Átmérője: 2,7–2,8 cm; huzal vastagsága: 0,2 cm; a hurok szélessége: 0,25 cm (8:7).
8. Kerek metszetű bronz S-végű hajkarika. Átmérője: 2,5–3 cm; huzal vastagsága: 0,2 cm; a hurok szélessége: 0,4 cm (8:8).
9. Ovális metszetű, bronz S-végű hajkarika. Átmérője: 2,1–2,3 cm; huzal vastagsága: 0,3 cm; hurok szélessége: 0,4 cm (8:9).
10. Szélesebb pánthból készített bronzgyűrű töredéke (8:10).
11. Hasonló gyűrű kisebb töredéke (8:11).
12. Bronz kerek metszetű huzal-karperec, mindkét

8. Dvorec. Ékszerek az 1906-ban feldúlt sírokból

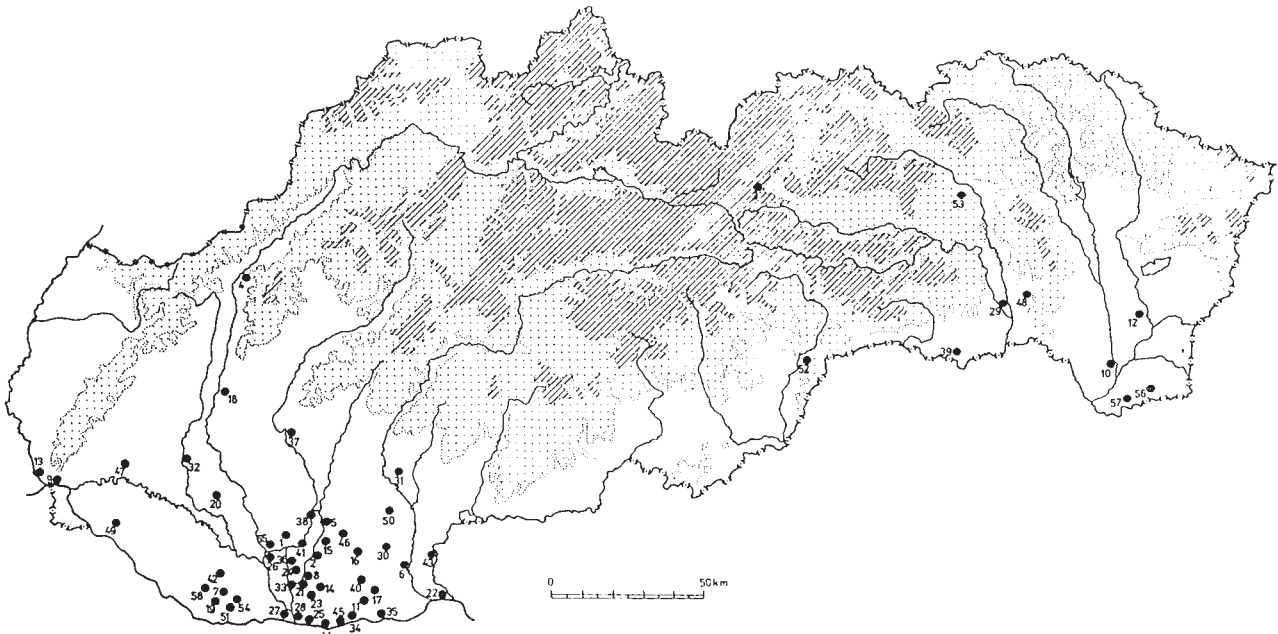
vége levágott. Átmérője: 4,7–5,2 cm; huzal vastagsága: 0,4 cm (8:12).

13. Nagyobb nyitott karika, az egyik vége elvékonyodik, a másik vége valószínűleg letörött. Átmérője: 2,8–3 cm; huzal vastagsága: 0,3 cm (8:13).

14. Kissé deformálódott karperec, enyhén elvékonyo-

dó, egyenesen levágott végekkel. Átmérője: 6,3–6,9 cm; huzal vastagsága: 0,4 cm (8:14).

A megfigyelt, köznépi temetőkre jellemző tárgyak nem képeznek zárt leletgyűttest, ezért csak hozzávetőlegesen keltezhetők a 10. század második felébe, illetve a 11.

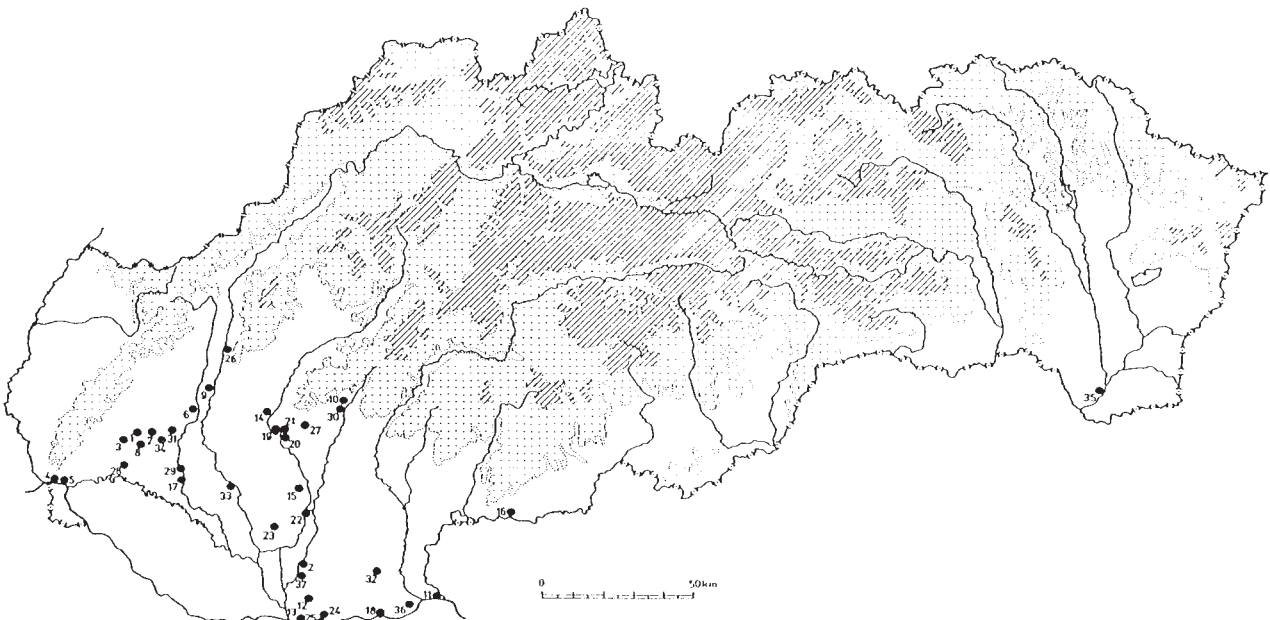

9. Cserépbogrács leletek Szlovákiában (1994-ig)

1. Andód; 2. Bajcs; 3. Batizfalva; 4. Beckó; 5. Zsitvabesenyő; 6. Bény; 7. Bogya (2 lelőhely); 8. Bagota (3 lelőhely); 9. Pozsony; 10. Imreg; 11. Búcs; 12. Butka; 13. Dévény; 14. Komáromszentpéter; 15. Udvard (3 lelőhely); 16. Csúz; 17. Köbölkút; 18. Galgóc; 19. Gellér; 20. Felsőszeli; 21. Ógyalla; 22. Helemba; 23. Hetény (5 lelőhely); 24. Ímely; 25. Izsa; 26. Kamocsa; 27. Komárom-Gadóc; 28. Komárom-Nagyharcsás; 29. Abaújszéplak; 30. Kéty; 31. Léva; 32. Kismácséd; 33. Martos; 34. Dunamocs; 35. Muzsla; 36. Naszvad; 37. Nyitra; 38. Kisvárad; 39. Alsólánc; 40. Kisújfalu; 41. Érsekújvár (3 lelőhely); 42. Apáczaszakállas; 43. Ipolypásztó; 44. Pat; 45. Dunaradvány; 46. Komáromszemere; 47. Szenc; 48. Petőszínya; 49. Somorja; 50. Kissalló; 51. Tany; 52. Uzapanyit; 53. Nagysáros; 54. Nemesócsa; 55. Szímő; 56. Kisgéres; 57. Őrös; 58. Nagymegyer; 59. Valkász; 60. Leszna; 61. Szeleszény.

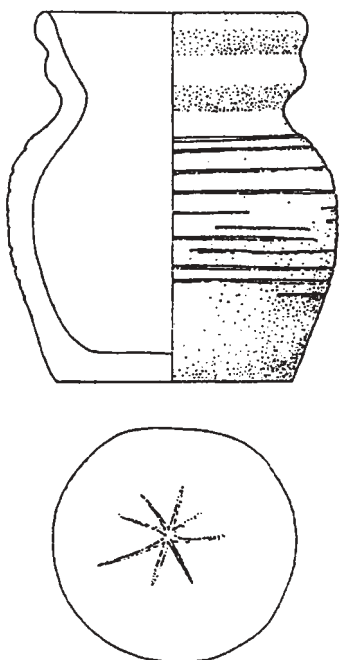
századba. Valószínűleg időben ezekkel a leletekkel egyeztethető a fentebb már említett, 1935-ben talált, egyedülálló harci balta. A megfigyelt fegyvercsoportba sorolható a Nyitrabajna /Bojná I. lelőhelyről származó, nemrég felfedezett, fokrészében hasonló módon kiképzett lelet.³²

Szlovákia területén, mint fentebb már megállapítottuk, ma már mintegy 120 olyan síregyütteseket tartalmazó lelőhelyet tartunk nyilván, amelyeken a honfoglaló magyar elem jelenléte nem vonható kétségbe. Logikus, hogy a leleteknek ehhez a kategóriájához megfelelő szá-

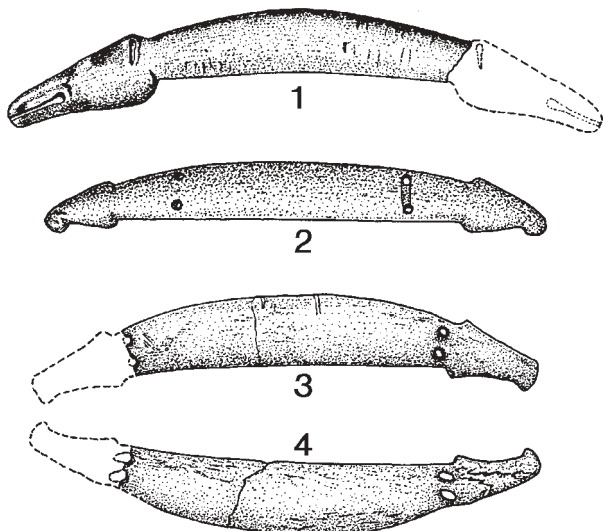
10. Aggagkemenéc veremházak lelőhelyei Szlovákia területén (1994-ig)

1. Báhony-Kaplná; 2. Bajcs; 3. Sárső; 4. Pozsony-Malomvölgy; 5. Pozsony-Rudnay tér; 6. Szilas; 7. Cíffer-Pác; 8. Csataj; 9. Vágvörösvár; 10. Gesztőd; 11. Helemba; 12. Hetény; 13. Izsa; 14. Nyitraegerszeg; 15. Komját-Tomášové; 16. Ipolykeszi; 17. Nemeskosút; 18. Muzsla-Csenkepuszta; 19. Nyitra-Párovské Háje; 20. Nyitra-Mikov dvor; 21. Nyitra-Šindolka; 22. Kisvárad-Vysoký breh; 23. Tótmegyer-Dobny Keresztúr; 24. Pat-Duna-part; 25. Pat-Teplica; 26. Póstyén-Banka; 27. Pográny; 28. Szenc-Martin; 29. Diószeg; 30. Szeleszény; 31. Szelincs; 32. Szőgyén-Busahegy; 33. Vágselye-Vágvecse; 34. Vedród; 35. Zemplén; 36. Ebed; 37. Ógyalla-Bagota.

11. Sáró. Bordásnyakú edény a 19. sírból

mű település is tartozik. Sajnos, a hazai szakirodalom egyelőre nem értékelt ebből a szempontból a régészeti leletanyagot. Közismert, hogy a vizsgált, viszonylag nagyszámú dél-szlovákiai településen a 10. század folyamán hirtelen feltűnik egy sor olyan jelenség, melyeknek eredete, elterjedése és sokoldalú értelmezése egyelőre nem volt részletes, sokoldalú tanulmányok tárgya. A kerámiaanyagban a cserépbográcson (9. ábra) kívül megjelennek egyéb, kétségen kívül kelet-európai eredetű termékek. Példaként hozhatók fel az egyenes, henger alakú, illetve bordázott nyakú, olykor két fülecskével ellátott edények (11. ábra). A sírleleteken (Bély³³, Csekej, 440., 449., 505. sír³⁴, Ágcsernyő³⁵, Galánta-Taksonyfalva³⁶; Bodrogszerdahely³⁷, Sáró, 19. sír³⁸) kívül előkerültek néhány településen is, pl. Érsekújvár-Naszvadi út³⁹, Töketerebes⁴⁰ és Zemplén-Várhegy⁴¹.

12. Az íjtegez csontborítása. 1 - Zsitvabesenyő; 2 - Tiszaeszlár, 2. sír; 3-4 - Karos II., 16. sír

A megfigyelt időszakban a települési objektumok között aránytalanul megnőtt azon földházak száma, amelyeknek a sarkában egy-egy agyagkemence (10. ábra) található. A településeken új elemként lehet értékelni az árokrendszer létesítését, illetve az ún. külső agyagkemencék építését. Az archeozoologiai anyagban hirtelen megnövekszik a lócsontok aránya.⁴² A megfigyelt lelőhelyeken feltűnnek a honfoglaló magyarsághoz köthető tárgyak, melyek közül rendkívüli figyelmet érdemel egy viszonylag ritka csontlelet Zsitvabesenyőről, a *Paskom* dűlőből. A múlt század hatvanas éveinek elején közölte **Alojz Habovštiak**⁴³ azt a csontplasztikát, amelynek a szakirodalom mind ez idáig egyáltalán nem szentelt figyelmet. Az állat bordájából készített lapos, sérült tárgy, amely valószínűleg lófejet ábrázol, az I. számú ház kitöltéséből került elő, agyagbogrács töredékeivel együtt. Az érintett tárgy egyik vége letörött, megmaradt hossza cca 13 cm.

Bár a Zsitvabesenyőn talált lapos csonttárgy viszonylag ritka a Kárpát-medencében, nem lehet egyedinek tekinteni (12:1). Az első párhuzamot **László Gyula** közölte a honfoglaló magyar íjtegez rekonstrukciójáról szóló dolgozatában. A Tiszaeszlár-Újtelepi sírleletet említi (12:2), ahol a 2-es számú lovassírban csaknem teljesen azonos, 22,2 cm hosszú és max. 2,7 cm széles lemez került elő.⁴⁴ A stilizált állatfejű csontdíszek másik analóg kettősét (12:3-4) Karos II. 16-os számú lovassírjában rögzítették.⁴⁵ Az említett tárgyakat ma általában a visszacsapó íj tárolására-szállítására szolgáló tegez szájnylásának a díszeként szokás értelmezni.⁴⁶ A sírban talált lemezeket a szélekhez közel kettős furattal látták el. A zsitvabesenyői leleten a furatok hiányoznak. Nem lehet azonban kizárni, hogy a készülőben lévő példány éppen ezeknek a furatoknak a készítése közben tört el, s így a csaknem kész termékből értéktelen hulladék lett.

MAGYAR-SZLOVÁK HELYNÉVJEGYZÉK

Abaújszéplak - Krásna nad Hornádom
 Ábrahám - Abrahám
 Ágcsernyő - Čierna nad Tisou
 Alsólánca - Nižný Lanec
 Alsószece - Dolná Seč
 Andód - Andovce
 Apáczszakállas - Opatovský Sokolec
 Bagota - Bohatá (ma Ógyalla része)
 Báhoň - Báhoň
 Bajcs - Bajč
 Bálványszakállas - Kameničná-Balvány
 Bánkeszi - Bánov
 Bárca - Košice, časť Barca
 Barsvárad - Tekovský Hrádok
 Batizfalva - Batizovce
 Bátorkeszi - Bátorove Kosihy
 Beckó - Beckov
 Bély - Biel
 Bény - Biňa
 Bodrogszerdahely - Streda nad Bodrogom
 Gesztőc - Hostovce
 Bogya - Bodza
 Bojná - Nyitrabajna
 Búcs - Búč
 Butka - Budkovce
 Cabaj - Cabaj

Cífer–Pusztapát – Cífer–Pác
 Csallóközarányos – Zlatná na Ostrove
 Csataj – Čataj
 Csekej – Čakajovce
 Cseklész – Bernolákovo
 Csölle – Rovinka
 Csúz – Dubník
 Deménd – Demandice
 Dévény – Devín
 Diószeg – Sládkovičovo
 Dunamocs – Moča
 Dunaradvány – Radvaň nad Dunajom
 Dvorec – Dvorec
 Ebed – Obid
 Egyházfa – Kostolná pri Dunaji
 Ekel – Okoličná na Ostrove
 Érsekújvár – Nové Zámky
 Felsőszeli – Horné Saliby
 Galánta – Galanta
 Gellér – Holiare
 Galgóc – Hlohovec
 Génye – Géňa
 Geszt – Hoste
 Helemba – Chĺaba
 Hetény – Chotín
 Imely – Imeľ
 Imreg – Brehov
 Ipolybalog – Balog nad Ipľom
 Ipolykeszi – Kosiň nad Ipľom
 Ipolykiskeszi – Malé Kosiň
 Ipolypásztó – Pastovce
 Ipolyszalka – Salka
 Iza – Iža
 Izsap – Ižop
 Kajsa – Lužianky, časť Kajsa
 Kamocsa – Komoča
 Kassa – Košice
 Kéménd – Kamenín
 Kéty – Kvetná
 Kisdobra – Dobrá
 Kisgéres – Malý Horeš
 Kismácséd – Malá Mača
 Kissalló – Šalov
 Kisújfalu – Nová Vieska
 Kisvárad – Nitriansky Hrádok
 Komárom – Komárno
 Komárom–Gadóc – Komárno, časť Hadovce
 Komárom–Nagyharcsás – Komárno, časť Veľký Harčáš
 Komáromszemere – Semerovo
 Komáromszentpéter – Svätý / Dolný / Peter
 Kőbölkút – Gbelce
 Lukácsi – Lukáčovce
 Leszna – Lesné
 Léva – Levice
 Magyarurab – Veľký Grob
 Marcelháza – Marcelová
 Martos – Martovce
 Mezőkeszi – Polný Kesov
 Muzsla – Mužla
 Nagyker – Veľký Kýr
 Nagykeszi – Veľké Kosiň
 Nagykostolány – Veľké Kostolany
 Nagykövesd – Veľký Kamenec
 Nagylót – Veľké Lovce
 Nagymácséd – Veľká Mača
 Nagymegyer – Veľký Meder
 Nagypeszek – Sikenica, časť Veľký Pesek
 Nagysáros – Veľký Šariš
 Naszvad – Nesvady
 Nemeskosút – Košúty
 Nemesócsa – Zemianska Olča

Nyitra – Nitra
 Nyitraegerszeg – Jelšovce
 Ógyalla – Hurbanovo
 Ondrohó – Lipová–Ondrochov
 Őrös – Strážne
 Páld – Pavlová
 Pat – Patince
 Perbete – Pribeta
 Perse – Prša
 Petőszinye – Svinica
 Pográny – Pohranice
 Pozsony – Bratislava
 Pozsony–Oroszvár – Bratislava–Rusovce
 Pozsonyvezekény – Vozokany
 Pöstyén – Piestany
 Récsény – Rišňovce
 Sáró – Šarovce
 Sarluska – Lužianky
 Sárffő – Blatné
 Somorja – Šamorín
 Szomolány – Smolenice
 Szokolca – Skalica
 Szeleszény – Slažany
 Szelincs – Zeleneč
 Szenc – Senec
 Szepesbéla – Spišská Belá
 Szepesamásfalva – Spišské Tomášovce
 Szepessüveg – Smežany
 Szered – Sereď
 Szilas – Brestovany
 Szilaspuszta – Šrobárová
 Szímő – Zemné
 Szinyér – Svinice
 Szomotor – Somotor
 Szógyén – Svodín
 Taksony – Matúškovo
 Tany – Tňň
 Tardoskedd – Tvrdošovce
 Tergénye – Sikenica, časť Trhyňa
 Tótmegyer – Palárikovo
 Töketerebes – Trebišov
 Udvard – Dvory nad Žitavou
 Udvarnok – Dvorníky
 Uzapanyit – Uzovská Panica
 Vágsellye – Šafa
 Vágtarnóc – Trnovec nad Váhom
 Vágvörösvár – Červenfk
 Valkász – Vlkaš
 Vedrőd – Voderady
 Zemplén – Zemplín
 Zsitvabesený – Bešeňov

JEGYZETEK

- ¹ Nevizánsky 1994
- ² Struhár–Fodor–Jakab 2002, 157:6
- ³ Szatmári 1996, 165, 7. kép
- ⁴ Fodor–Struhár 2000, 11. ábra
- ⁵ Ruttikay 2005, 58; 2006
- ⁶ Nevizánszky 2006
- ⁷ Nevizánsky–Hunka 2007
- ⁸ Miklíková 2006
- ⁹ Jakab 2006
- ¹⁰ Nevizánsky–Ožďáni 1999
- ¹¹ Kovács 1989; Nevizánsky 2006, 301.
- ¹² Révész 1996, 187.
- ¹³ Kürti 1983, 272.
- ¹⁴ Kolníková 1968
- ¹⁵ Nálezy mincí na Slovensku II. Bratislava, 1968, 59.
- ¹⁶ Kolníková–Hunka 1987, 59; Fusek 1998
- ¹⁷ Hunka–Takács 2002

- ¹⁸ Kraskovská 1954
¹⁹ Nevizánsky 1999
²⁰ Schulze 1984
²¹ Profantová-Lutovský 1992
²² Lauer mann 2000; Tobias 2006; Révész 2006
²³ Daim 2006
²⁴ Hampel 1900, 732–733, 3. ábra
²⁵ Béreš-Šalkovský 1978, 7:3,5; Staššíková-Štukovská et al. 2006, 216, 18:3
²⁶ D. Staššíková-Štukovská szóbeli tájékoztatása
²⁷ 6:4; Novotný-Kovalčík 1969, 9, XV:603
²⁸ Dabrowska 1979; Poleski 1997; Jaworski 2005
²⁹ Koperski-Parczewski 1978; Koperski 1996
³⁰ Hampel 1907, 163.
³¹ VB. 1936–1937, 15; V. Budaváry, ásatási jelentés, AÚ SAV, 81/1950. sz.
³² Pieta-Ruttikay 2006, 5:16
³³ Eisner 1960, 192, 3. ábra
³⁴ Rejholcová 1995, 47, 49, 54.
³⁵ Pástor 1952, 486, 249. ábra
³⁶ Točík 1992, 156, 97:9
³⁷ Eisner 1966, 5:2
³⁸ Novotný 1964, 69, XIII. tábla; Nevizánsky 2006, XI:3
³⁹ Liszka 1990, 5, 4:2, :1
⁴⁰ Čaplovič 1979, 13:1 ábra, 16. ábra – bal alsó sarok
⁴¹ Benadik 1964, 2:6
⁴² Vörös 2006
⁴³ Habovštiak 1961, 459, 6:2
⁴⁴ László 1955, 113, 18:1.
⁴⁵ Révész 1996, 19, 28:13–14
⁴⁶ László 1955; Révész 1996, 155.

IRODALOM

Benadik, Blažej

1964: Slovanské nálezy z výskumu valu na Hradisku v Zemplíne. Štud. Zvesti AÚ SAV 14, 151–160.

Béreš, Július-Šalkovský, Peter

1978: Výskum slovanského hradiska v Spišských Tomášovciach. AVANS 1977, Nitra, 36–38.

Čaplovič, Dušan

1979: Slovanská a stredoveká osada v Trebišove. Nové Obzory 21, 147–169.

Dabrowska, Elzbieta

1979: Éléments hongrois dans les trouvailles archeologiques au nord des Karpates. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 31, 341–356.

Daim Falko

2006: Ein frühungarisches Reitergrab in Lanzenkirchen, Niederösterreich. In: F. Daim /E. Lauer mann (Ed.): Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). Mainz, 269–272).

Eisner, Jan

1960: Slované a Maďari v archeologii. Slavia Antiqua 7, 189–210.

1966: Rukověť slovanské archeologie. Praha

Fodor, Radovan-Struhár, Vítazoslav

2000: Stredoveké pohrebisko v Malej Mači. AVANS 1999, Nitra, 33–34.

Fusek, Gabriel

1998: Árpádenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra. Slov. Archeol. 46, 1998, 71–118.

Hobovštiak, Alojz

1961: Príspevok k osídleniu našej nížinnej dediny v XI.–XIII. storočí. Slov. Archeol. 9, 451–482.

Hampel József

1900: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: Gy. Pauler/S. Szilágyi (Ed.): A magyar honfoglalás kútfei. Budapest, 507–80.

1907: Ujabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeiről. Budapest

Hunka, Ján-Takács Michal

2002: Francúzska strieborná minca zo začiatku 10. storočia z Mostovej. Slov. numizmatika 16, 190–192.

Huszár Lajos

1979: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest

Jakab, Július

2006: Antropológia staromaďarských kostier z Levíc so „symbolickými trepanáciami“. Slov. Arch. 54, 359–351.

Jaworski, Krzysztof

2005: Grody w Sudetach (VIII–X w.). Wrocław.

Kolníková, Eva

1968: Prvý nález karolínskej mince na Slovensku. Numizmat. listy 23, 12–24.

Kolníková, Eva-Hunka, Ján

1987: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1986. AVANS, 56–61.

Koperski, Andrzej

1996: Przemysl. In: I. Fodor (Ed): Honfoglaló magyarság. Budapest, 439–448.

Koperski, Andrzej-Parczewski, Michal

1978: Wczesnosrednouiieczny grób wegra-koczownika z Przemysla. Acta Arch. Carpathica 18, 151–199.

Kovács László

1989: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Budapest

Kraskovská, Ludmila

1954: Nález staromaďarského hrobu v Skalici. Arch. Rozhledy 6, 351–352.

Kürti Béla

1983: Honfoglalás, megtelepedés, államalapítás. In: Gy. Kristó (Ed.): Szeged története I., Szeged, 221–275.

László Gyula

1955: A kenézlői honfoglalás kori íjtegez. Folia Arch. 7, 111–122.

Lauer mann, Ernst

2000: Ein landnahmezeitliches Reitergrab aus Gnadendorf. Arch. Österreich 11/2, 34–35.

Liszka József

1990: Výskum zaniknutej stredovekej osady v Nových Zámkoch. Castrum Novum 4, 3–15.

Miklíková, Zora

2006: Kostrové zvyšky koní zo staromaďarského pohrebiska v Leviciach. Slov. Arch. 54, 353–362.

Nálezy mincí na Slovensku II. Bratislava 1968.

Nevizánsky, Gábor /Gabriel/

1994: A Kárpát-medence északi térségének régészete a honfoglalás korában. In: L. Kovács (Ed.): Honfoglalás és régészet. Budapest, 171–179.

1999: Magyar jellegű régészeti leletek Cseh- és Morvaországban.

In: Magyarok térben és időben. Tata, 125–139.

2006: Staromaďarské jazdecké pohrebisko v Leviciach-Géni. Slov. Arch. 54, 285–328.

Nevizánsky, Gabriel-Hunka, Ján

2007: Taliánske mince zo staromaďarského jazdeckého pohrebiska v Leviciach-Géni. Slov. Numizmatika 18, 254–251.

Nevizánsky, Gabriel-Ožďáni, Ondrej

1999: Hrob s nepredierkovanou západoeurópskou mincou z 10. stor. v Konjaticiach. AVANS 1997, Nitra, 121–122.

Novotný, Bohuslav

1964: Slovanské radové pohrebisko v Šarovciach, okr. Levice. Musica 4, 65–80.

Novotný, Bohuslav-Kovalčík Richard M.

1969: Katalóg archeologických pamiatok Spiša 1. Vlastivedná miestnosť Spišské Podhradie. Poprad.

Pastor, Ján

1952: Jazdecké hroby v Čiernej nad Tisou. Arch. Rozhledy 4, 485–487.

Pieta, Karol-Ruttikay, Alexander

2006: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. In K. Pieta/A. Ruttikay/M. Ruttikay (Ed.): Bojná, hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra, 21–69.

Poleski, Jacek

1997: Kleinpolen im 8.-10. Jahrhundert. In: Central Europe in 8th–10th Centuries/ Mitteleuropa im 8.–10. Jahrhundert. Bratislava, 15–26.

Profantová, Nada-Lutovský, Michal

1992: Staromaďarské nálezy z Čech. In: Sborník společnosti přátel starožitností 3, Praha, 3–16.

Rejholcová, Mária

1995: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie) Katalog. Nitra.

Révész László

1996: A karosi honfoglalás kori temető. Miskolc

2006: Auswertung der Funde. In (F. Daim – E. Lauer mann (Ed.): Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). Mainz, 119–158.

Struhár, Vítazoslav–Fodor Radovan–Jakab Július

2002: Staromaďarský jazdecký hrob z Malej Mače. AVANS 2001, Nitra, 205–206, 157. ábra

Tobias, Bendeguz

2006: Katalog der Fundgegenstände. In (F. Daim – E. Lauer mann): Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). Mainz, 5–28.

Točik, Anton

1992: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.-14. storočí. Štud. Zvesti AÚ SAV 28, 5–250.

Ruttkay, Matej

2005: Niektoré nové objavy v Nitre a okolí zo včasného a vrcholného stredoveku. In: M. Ruttkay (ed.): Dávne dejiny Nitry a okolia vo svetle najnovších archeologických nálezov. Nitra, 55–75.

2006: Nové staromaďarské pohrebisko v Lužiankach. AVANS 2004, Nitra, 165–167, 88–90. ábra

Schulze, Mechthild

1984: Das ungarische Kriegergrab von Aspries-les-Corps. Jahrb. RGZM 31, 473–514.

Danica Staščíková–Štukovská–Peter Šalkovský–Július Béreš–Eva Hajnalová–Eva Hušťáková–Zuzana Krempaská–František Javorský:

2006: Včasnostredoveké hradisko I. Spišské Tomášovce-Smižany – 1. etapa spracovania. Zbor. SNM. Arch. 16, 187–234.

Szatmári Imre

1996: Honfoglalás lovas kori sírok Décsén. In: Wolf Mária–Révész László (ed.): A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc 1996, 162–186.

V. B. (Vojtech Budavary)

1936–1937: Archeologické výskumy na Slovensku v r. 1933–1936: Časopis MSS 27–28, 11–17.

Vörös István

2006: Ló az Árpád-kori Magyarországon. Folia Arch. 52, 163–216.

Sasos mellédísz Rakamazról

B. Kovács István

„Sunt latrones in silvis, Domine Dimén?” (Jegyzetek a palócokról)

„Vannak-e latrok az erdőkben, Dimén uram?” – teszi fel a címbeli kérdést **Mikszáth Kálmán**, a „legnagyobb palóc”. S a választ nem kisebb személyiség, mint maga a keleti országvégre látogató osztrák császár (s nem mellékesen: magyar király) várja – egy székely góbétől. Mi viszont az északi magyarság egyik sajátos néprajzi csoportjának eredete körül kívánunk kutakodni.

Csizma került volna az asztalra? Az írás végén talán kiderül...

Amilyen szegény adatokban, olyan gazdag ötletekben – mondotta egykoron a palóc eredetkérdésről **Barabás Jenő**. Néhány adalék és szempont felvetésével engedtesen meg jómagamnak is gyarapítani mind az előbbieket, mind az utóbbiakat.

I. A (feltételezett) középkori „polovec”-ektől az újkori „palóc”-okig

Már az is kérdéses, ami összeköt(het)i őket: az elnevezés és lokalizálásuk. Minden egyéb pedig további kérdőjelek tömkelege.

Mondandóm alapvetően a homályba vesző középkori „polovec”-eket érinti. Messzire vezetne ugyanis annak boncolgatása, mitől (volna) egyként „palóc” az Ipoly-mente római katolikus felekezetű, jobbágyparaszti jogállású, az évszázadok során számottevő keveredésnek kitett, erőteljes szlovák kapcsolatokkal rendelkező népessége, a gömöri Vály-völgynek az Árpád-kor óta kontinuis, református felekezetű, kismemesi jogállású közösségei, az egyenesen szlovák telepesekből elmagyarosodott hosszúszóiak (a Gömör-Tornai Karszton) és dobóciak (a Rima mentén), vagy akár a német kultúrától is megtermékenyített Rozsnyó-környéki magyar falvak. (És ezzel csupán fölöttébb szerényen érzékeltetem az újkori „Palócföld” kulturális sokszínűségét.)

Nem céloim a XIX. században felfedezett palócság vélt vagy valós kulturális jellemzőinek, „etnikus specifikumai”-nak, köztük a morkoláb-képzetnek, a kaptárköveknek, a hősmeséknek, lakodalmi sajátosságoknak... vagy éppen a nyelvi jellemzőiknek a részletező bemutatása.

Az eddigi kutatás eredményeit csak a legszükségesebb mértékben idézem. Kivált az 1989-ben megjelent monumentális palóc-monográfia okán vélem ezt indokoltnak.

II. A „Palócföld” (újkori) kiterjedése

A palócok földje soha nem volt pontosan körülhatárolható terület. Nem rendelkeztek tudniillik autonómiával. (Ha csak a palóc eredetkérdéssel összefüggésbe hozott, Szepességben élt egykori kiváltságos tizlándzsásoknak a földjét, az ún. „Kis-Szepes”-t nem tekintjük – őket viszont soha nem nevezték palócoknak!)

Pápay Sámuel (1808) szerint „Borsod, Gömör, Nógrád és Heves vármegyéknek össze ütköző részét lakják”. Azaz, a Karancsot és Medest elválasztó sátorosi szorosától, az ún. Vaskaputól a Hangony és Tarna forrásvidékéig terjedő térséget. A hont megyei, csábi születésű **Szedér Fábrián** (1819) megerősíti ugyan Pápay megállapítását, de ő már Hont és Nyugat-Nógrád népét is ide veszi. **Mocsáry Antal** (1826) Nógrád megyéről írott monográfiájában mindössze hét megyebeli, s kizárólag(!) Medes*-környéki települést tekint palócnak. Ezek: Cered, Óbást, Hidegkút, [Mátra]Novák, Homokterenne, [Mátra]Szele, Zagyva[íróna]. **Jerney János** (1855) szerint 48 településen laktak palócok. Ő már reformátusokat is a palócok közé sorol. **Reguly Antal** (1875) is elsősorban a Karancs és Medes vidékén kutat 1857-ben a palócok után. **Kiss Antal** (1867) szerint a palócok a Medesalján élnek, az Erdőhát a barkók lakóhelye. **Pintér Sándor** (1880) már nem kevesebb, mint 150 községben talál palócokat. **Reiszig Ede** (é.n.) a kunok kapcsán jegyzi meg, hogy „II. István király alatt azonban, mint békés települők jelennek meg hazánkban; Szent László a Mátrahegység ágai közt jelölt ki számukra települőhelyet s ettől kezdve a beköltözködés III. Béla uralkodása alatt is (1104–1141) szakadatlanul tartott. E békés települők, a palócok, e szláv hangzású neveket mai napig megtartották.” Gömörben Gesztetét, Jánosit, Szent-Simont (sic!) és Urajt tekinti palócnak. Nem indokolja, miért. **Istvánffy Gyula** (1900) is a Pápay és Mocsáry által körülhatárolt területre helyezi a palócokat, az Ipoly mentéről csak a Pinctől Órhalomig terjedő részt számította ide. **Komoróczy Miklós** (é.n.) ugyanabban a gömör megyei monográfiában, ahol Reiszig, egyaránt emleget palócokat a római katolikusok lakta Velkenyén a Rima, és Abafalván a Sajó mentén, továbbá a Gortva vize mellett (Várgede, Balogfala, Ajnácskő), de palócok által lakott falunak tekinti a Rima menti református Harmacot és Serkét is. **Malonyay Dezső** (1922) előbb óvatosan megjegyzi, miszerint „Sejtjük eleve, hogy a föltüntetett városok s falvak közül több szabadkozik az ellen, hogy őket a palócok országába sorozzuk.” A következő mondata azonban már szinte kinyilatkoztatás: „Elvitázhatatlan azonban, hogy Nógrád szívében, Gömörnek alsó részén, Hevesnek felső részén, Borsodnak Miskolctól nyugatra eső csücskében, a Bükk, Karancs és a Mátra környékén, ott él a színtiszta palóc-magyarság.” **Ila Bálint** (1944) így fogalmaz: „Az ún. Medvesalja vidéke Karancsaljával együtt a palócság fő fészke. Itt erednek a Tarna, Zagyva és Gortva, amelyek a palóc települési tájat keresztül szelik, de csupán földrajzi megkülönböztetésül, mert a népi jegyek az egész tájon azonosak. A terület a három folyó közvetítésével települt meg; a hozzájuk csatlakozó Tarjan patak Karancsalja felé képezte a természetes utat. A honfoglalás után a hevesi részeken elhelyezkedett törzsek és nemzetségek e folyók völgyein indultak tovább, hogy a nógrádi és gömöri földet birtokba vegyék. A Tarján patak neve és a környéken elő-

* A néprajzi szakirodalomban a „Medves”, „Medvesalja” szóalakok honosodtak meg. Magam jobbnak látom az eredeti „Medes” formát használni.

forduló törzsnemek azonban igazolják, hogy a hevesi kabarságon kívül a legkülönbözőbb törzstörzsedékek is ott-hont találtak itt.” Ugyanő később (1976) már ekképpen nyilatkozik: „Feltehető, hogy falvaik jó része mind Nógrádban, mind Gömörben a legkorábbi időkben a bolondóci várhoz tartozott. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy egy tömegben telepítették őket Nógrádba, azután innen a Gortva-völgybe.” **Győrffy György** (1987) is kiemeli, hogy: „Területileg is elválik egy sajátos falucsoport Gömör, Heves és Nógrád megye összeszögelésénél, melyet talán még István király a Trencsén megyében fekvő bolondócsi határvár alá rendelt. Ajnácskő, Bást és Sőreg várjobbágyai és népei tartoztak hozzá, de telepeik Heves megye szomszédos részén is folytatódtak.” Ila Bálint megállapítását **Bakó Ferenc** (1989), **Barabás Jenő** (1989) és **Paládi-Kovács Attila** (1989) is egyetértőleg idézi. Az utóbbi szerző így fogalmaz: „Amennyiben település- és népeségtörténeti alapot keresünk a palóc népcsoport körülhatárolásához, bizonyára Ila véleményét kell elfogadnunk.”

Ahogy mondani szokás: a negatív adat is adat. Legalábbis feltűnő a 19. századi nagy „palóc-láz”-ban, hogy **B.[alogh] S. [ámuel]**, a gömöri paraszti lakodalom első monográfusa 1827-ben még csak meg sem említi a palócokat. Éppúgy említés nélkül hagyta őket korábban is, a gömöri dialektus bemutatásakor, amely a *Tudományos Gyűjtemény* ugyanazon évfolyamában jelent meg, mint Szedér Fábrián elhíresült dolgozata, azaz 1819-ben. Mind-ebből pedig csak az a következtetés vonható le, hogy a református lelkészként ismert szerző az általa vizsgált gömöri református magyarokat nem tekintette palócoknak! (Hat évtizeddel később, a katolikus **Findura Imre** (1885) viszont már palócként ír a Rima-völgyi magyarokról – is. Komoróczyt fentebb már idéztük.)

Az ismertetett adatok alapján több-kevesebb bizonyossággal elmondható, hogy a legkorábbi szerzők a palócok lakóterületét eléggé egyértelműen viszonylag kis területre, a Medes hegy tágabb körzetére lokalizálják. A Palócföld későbbi kiterjesztésében részint az ősi múlt, a dicső származás lehetősége általi ihletettséggel, a különleges nyelvjárás, illetve a palóc entitás értelmiség általi vállalása és népszerűsítése játsza a legnagyobb szerepet. Említhetnénk itt a *Palóc dalok* szerzőjét, **Lisznai Kálmánt** (1851), a Herodotosztalóc nyelvre fordító **Szabó Istvánt** (1836), **Pap Gyulát** (1865), a *Palóc népköltemények* szerzőjét, kivált pedig **Mikszáth Kálmánt** (1882). Ahogy egy **Adolescens** (1884) nevű gömöri illetőségű szerző megfogalmazta: „A mióta Mikszáth Kálmán a jó palócokat olyan szerföltött érdekes, jellemző színben tüntette fel, azóta sokkal inkább feléjük fordult a közfigyelem...”

III. A táj népiségtörténeti vázlata – tézisekben

1. A magyar honfoglalás előtt még germán, szarmata maradványok is élhettek azon a területen, ahová később a palócokat helyezték.

2. Avar emlékek a Bükk-től és Mátrától északra nem ismeretesek. A Karancs északi előterében eddig mind-

össze Persén tártak fel avar sírokat.

3. A szlávok jelenlétét régészeti leletek és helynevek is igazolják. A *Rás, Pest, Nándor, Bolgárom, Peskő, Pécskő* és más hely- illetve határnevek déli, talán bolgárszláv népesítésre utalnak. Belitzky János (1972) szerint a majdani Gömör, Nógrád és Hont Pesttel és Pilissel együtt a bolgár dukátus része volt. Ugyancsak feltételezhető a fehér horvátok jelenléte is, ám a szlávokhoz köthető szórványos régészeti emlékműanyag jelenleg nem tesz lehetővé pontosabb értelmezést.

4. A honfoglaló magyarság emlékei jelen tudásunk szerint Pásztó, Karancslapujtő, Perse magasságáig dokumentáltak – ettől északra hiányoznak.

IV. A honfoglalástól a megyeservezet megszilárdulásáig

A Bükkön, illetve Mátrán túli vidékeknek az Alföld felőli magyar betelepülésére két útvonal kínálkozott: a Sajó völgye, illetve a Zagyva és Tarna mente.

Az első északi gyeplínia leírását **Anonymus** adja a XI/XII. század fordulóján. Ezt olvassuk nála: „*Ugyanabban az időben Árpád vezér, mikor látta, hogy vitézei jóvoltából ilyen nagy dicsőségre és bátorságot állapottá tett szert, tanácsot tartván, sok katonát hadba küldött, hogy Gömör és Nógrád várának népét meghódítsák neki, sőt ha a szerencse szolgál, akkor menjenek fel a csehek határa felé Nyitra váráig. Ezeknek a hadra kelő katonáknak a fejeivé és vezéréivé nagybátyjának, **Hüleknek** két fiát: **Szovárdot** és **Kadoesát** rendelte, meg aztán **Hubát**, a fejedelmi személyek egyikét. Ez a három úr, miután megkapta az engedelmet Árpád vezértől, arról a helyről indult el, amelyet Pásztónak mondanak, s előbb a Hangony vize mentén lovagolt, majd ezen a folyón átkelt a Sajó folyó mellett. Innen Gömör várának részein át vonultak tovább, és eljutottak a Bolhád-hegyig, majd a nógrádi részekén haladva, a Galga vizéhez értek.*”

Kérdéseket vet fel a Hangony patak szerepeltetése. 1200 körül a völgyet még Borsodhoz számították, utóbb ez a patak képezte Gömör keleti határát. A Zagyva mellől a Hangony völgyébe történő vonulás nem tűnik kifejezetten logikusnak. A Zagyva mentén északra való vonulás esetén csak a Salgó-, majd Fülekig a nyugati irányba, az Ipolyba siető Bénai patak völgyében, ezt követően pedig a sóregi patak folyásával szemben, a Gortva mentén juthattak volna el Gömör várának megyéjébe. A mai napig erre vezet a fő közlekedési útvonal, a Karancsot és a Medes tömbjét elválasztó *Vaskapun* át (a mai somosi átjáró/határátkelő).

A tény, hogy Anonymus mégis a Hangonyt szerepelteti – az esetleges elíráson kívül – esetleg úgy magyarázható, hogy a mai Nagybatonynál letértek a Zagyva völgyéből a pétervásári medence irányába, a Tarna felé, s valahol Zabarnál jutottak el a Hangony forrásvidékére. A másik lehetőség a Bükk által alkotott egykori gyeplínia, amely a **Magda Pál** (1819) által még *Tserhátként* ismert mai Erdőhátnak a Hangony és Rima völgyét elválasztó gerincén ért véget, s amelynek emléke még élő lehetett Anonymus korában.

A legkorábbi gyeplínia vidékünkön a Mátra és a Bükk rengetege volt. A külső gyeplíniát vigyázó határőrök az említett hegyek északi peremén éltek. Gömörben a *Kopusfeu* (= Kapusfő Csonka határában), *Strázsa hegy* (Ajnácskő), *Órbérc* (Darnya, Harmac) és más elnevezések máig őrzik emléküket.

Az említett gyeplínia északabbra történt áthelyezésével függhet össze a Karancs, Mátra (Medes) és Bükk (Erdőhát) nyúlványaitól a *Gömör-Szepesi Érchegység* lábáig terjedő területnek (a mai szlovák földrajzi irodalomban *Rima-medence* néven ismert), a későbbi Gömör vármegye szívének a magyarok általi betelepülése. A legkézenfekvőbb útvonalat a Sajó völgye kínálta. Az új belső gyeplínia a Gömör-Szepesi Érchegység és a *Gömör-Tornai Karszt* lábainál húzódott, nagyjából a mai magyar-szlovák nyelvhatár mentén. Emlékét máig élő település- és határnevek őrzik – nyugatról kelet felé haladva: *Trázs* (a későbbi Órhalom), *Csiglafő* (Szécsény mellett), a Losonc melletti *Lövő erdő*, *Sztráska pusztja*, *Guszona*, *Lukovistye* (a szláv eredetű településnév magyar jelentése: lövők helye), *Csüghye-erdő* (Perjése), *Órhegy* (Alsóbalog), *Esztrény*, *Strássa*, *Sztrázs* (*Leuartfalua*), *Fillér*, *Ór hegy* (Lőkősháza), *Levárt*, *Perlász*, *Tóbiás lese* (Kövi), *Órkő* (Szalóc), *Gyepű kút* (Berezéte), *Csigolya* (Aggtelek). A külső gyeplíniát ugyanekkor a Tátra, illetve az északi Kárpátok vonulata képezte. A gyeplíniát a Gömörtől északra, a Szepességig elterülő, ún. *Fekete erdő* alkotta. A Poprád folyó mentén elhelyezett „gömörőrök” feladata már az időközben megszervezett Gömör vármegye védelme volt – hasonlóan, mint a zalaőröké a nyugati határszélen. Ők voltak azok a – későbbi nevükön – „túzlándzsások”, akik nevüket az 1243. június 7-én kelt kiváltságlevélben rögzített kötelezettségük alapján (túzlándzsás kiállításuk a királyi seregbe) kapták.

Kiváltságaik sarkalatos pontjai:

1. Fölöttük nem az ispán, hanem az általuk választott bírósági ítélt – kivéve a tolvajlást, pénzbeváltást és dézsmaügyleteket.

2. Megilleti őket a teljeskörű leányági örökösödés.

Az országban a székelyek, besenyők és kunok rendelkeztek ezekkel a jogokkal.

Két „szék”-ük volt, Csütörtökhely és Szentlászló (**Fekete Nagy Antal**, 1934)

Belitzky János (1972) egyenesen a palócok fel nem ismert kiváltságlevelének tekinti ezt a oklevelet.

*

A fentebbiek kapcsán ide kívánczok néhány észrevétel.

Borsod és Hont nagyon korai alapítású, kiterjedésüket tekintve szinte tartományi nagyságú vármegyék voltak. Nógrád (magyarul: Újvár) és Heves, illetve Gömör megszervezése későbbi fejlemény. Nógrád eredetileg Hontnak a része, *Slaviz*, az első ismert nógrádi ispán – talán nem véletlenül – éppen 1108-ból adatolt. Heves korábban a Borsodból önállósult Újvár tartozéka volt, Gömör részben

honti, részben borsodi területekből formálódott.

Gömör, Heves és Nógrád megszervezésének feltehető oka a hercegség (dukátus) Kálmán király általi felszámolása, illetve az ezzel kapcsolatosan végrehajtott államigazgatási reform volt. Ez utóbbinak a részeként rendeltették a korábban őri szolgálatot ellátó, talán bizonyos mérvű autonóm státust is élvező mátraalji őri közösségeket a nyugati határszélen szervezett bolondóci határispánság keretébe. Mindennek feltevésére egyéb megfontolások mellett egy eddig kevés figyelmet kapott oklevél is okot szolgáltat.

IV. Béla 1245-ben kiváltságlevelet állíttat ki a tatárok ellen sikerrel védekező sőregi várjobbágyok és más atyafiak részére. Ebben – hasonlóan a Szepesben élő „gömör-örök”-höz – 10 páncélos kiállításának kötelezettsége ellenében felmenti őket a bolondóci várispánság joghatósága alól.

„...minthogy híveink, Budik fia Tivadar, Ompud fia Visobur és Farkas fia Dema, Bolondóc vár Sőreg falubeli jobbágyai a tatárjárás idején egy bizonyos, öröklött földjükön emelkedő, közönségesen Dánoskőnek mondott hegyet saját költségükön megerősítettek, és benne igen sok nekünk alárendelt népet sértetlenül és épségben megoltalmaztak, miközben javaikat és személyüket a koronának kijáró hűséggel a szerencse kétes eshetőségeinek vitézül kitették, érettünk vérüket ontották, ezért őket ... Bolondóc vár joghatósága és szolgálata alól kivettük. Olyan szabadságot adva (nekik), hogy a jövőben korábbi állapotukból kifolyólag sem az említett várnak, sem bárki másnak ők vagy utódaik ne tartozzanak felelni. Ha pedig megfelelő készséget tanúsítanak, azontúl királyi házunk szerviensei közé soroltassanak. A fent mondott várat megerősítésre és megőrzésre (nekik) és általuk örököseiknek, valamint örököseik leszármazóinak örök jogon kegyünk teljéből odaadtuk azzal a feltétellel, hogy őket rokonaikkal együtt a vár szolgálata alól kivéve, seregünkben a király zászlaja alatt tíz páncélossal kötelezzük szolgálni.”

Hogy mennyi volt 10 lándzsás? Összevetésként: az erdélyi százokat kiváltságaik fejében 50 lándzsás kiállítására kötelezték.

A Mátra lábánál élő gyepűörök lakóterületének eredeti kiterjedése és igazgatási hovatartozása sok tekintetben máig tisztázatlan. A jelek szerint eredetileg Borsodban, majd a belőle önállósult Újvárban feküdtek telepeik. Innen / vagy éppen ez utóbbinak a megszervezésekor kerülhettek a Tarna, Zagyva és Gortva forrásvidékén a bolondóci határispánság fennhatósága alá. Lakóterületük hozzávetőlegesen akkora lehetett, mint a szepesi tízlándzsásoké.

Zömüket a későbbiekben eladományozták (így birtokolhatott itt 1220 előtt egyebek közt az irodalomból is jól ismert **Bánk** bán), kisebb részük a nemesség soraiba jutott. A sőregiek mellett a Bástban élő egykori határörök leszármazottai 1267-ben már az országos nemesség sorait gyarapították. A **Básthy** nemzetség egyik tagját 1324–1343 között *Potóc* néven említik (Ila, 1940), ami akár a „Palóc” elírása, vagy hibás olvasat is lehet.

Feltehető, hogy az 1243-ban kiváltságolt egykori örök utódai az adománnyal járó kötelezettségnek, azaz 10 páncélos, lándzsás harcos kiállításának nem tudtak eleget tenni. Ez lehetett az oka, hogy lakóterületük a 13. század második felében betagozolódott a gömöri-, hevesi- és nógrádi királyi vár megyéjébe. A másik ok nyilvánvalóan a kiváltságos állapotuk alapját jelentő őri feladat megszűnése volt.

*

1220-ban Hangonyi *Vztras* (megj.: a név szláv emberre utal, a szó jelentése: „ör”) öt itteni várjobbágyot és várnépet vádolt meg birtoka lerombolása miatt. Az utóbbiak között szerepel egy bizonyos *Poluoc* (azaz: Palóc) nevű sasvári várjobbágy is („*impecijt ioubagiones castri Safuar, f. Zobozlou, Vtefam, Bagdanum, Chequeleu, P o l o u c.*” TESZ Györffy 1987). A *Várad Regestrum* idézett adatának **Marjalaki Kiss Lajos** (1925) általi „Vasvár” értelmezése téves. Az ilyen formában ismert újkori határnév kialakulását minden bizonnyal az újkorban vasiparáról híres Ózd közelsége és jellege is ihletette. (Később, a téves értelmezés alapján egész vasipari központot képzeltek ide az Árpád-korban.) A határnév eredeti alakja: „S a s v á r”. Maga a név egyébként nem a ragadozómadárral, hanem a „sás” mocsári növényünkkel függ össze. Eredeti jelentése: „Sásvár”, azaz mocsaras helyen lévő vár. Ma Šaštín néven a szlovák római katolikusok legszentebb búcsújárárhelye. Éppoly népetimológia tehát a bolyoki-, ma ózdi határban lévő *Vasvár*, mint a *Medvesalja* (amely nem a medvével függ össze – amelyek persze ettől függetlenül élhettek benne!, – hanem a „terméketlen” jelentésű „med” szavunkat őrzi), a *Macskás* (amelynek szintúgy semmi köze kedvenc háziállatunkhoz, hanem a „mocs”, „mocsár” szavunkból képzett kifejezés, „mocsaras folyó” jelentéssel), vagy a Hangony és Rima völgyét elválasztó *Ózbérc*, amelynek eredeti formája és jelentése bizonyára „Órbérc” lehetett, s amely – csakúgy mint említett társai – az eredeti elnevezés értelmének elhomályosulása után nyerte el mai alakját.

A fentebb említett, 1220-ból származó adat arra utal, azt igazolja, hogy:

1. A Bükk legészakibb nyúlványainál lévő gyepű őreit, a határok északabbra történt áthelyezését követően a Bolondóctól nyugatra, a Kis-Kárpátok és a Morva folyó között lévő *s a s v á r i i s p á n s á g* alá rendelték. Ezt erősíti az az adat is, hogy az ugyancsak Bükkben fekvő (Lénárd) daróc is a sasvári ispánság birtoka.

2. Az első foglalként számontartott Hangony-nemzettség jellege továbbra is nyitott kérdés (mint fentebb utaltunk rá, az *Vztras* = Strázs szláv eredetű, jelentése: „ör”, a *Lampert* pedig nyilvánvalóan német név).

3. A palóc elnevezés már ismert a 13. század elején, hisz az örök egyikét így hívták.

Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy a Losoncon és környékén birtokos Szemere nb-i Szemer 1175 táján *s e m p t e i* ispán, illetve, hogy a székelyek által (is) lakott

Szécsény melletti Sátoros hegyénél a szolgagyőri ispánság is birtokol, több mint érdekes megállapításra juthatunk. Az elmondottak ugyanis azt látszanak igazolni, hogy az első északi gyepűk helyben maradt őreit a határok északabbra történt áthelyezését követően – de még a 11. század folyamán – az északnyugati határszél védelmére szervezett várispánságok (Sasvár, Bolondóc, Sempte, Szolgyó) joghatóság alá rendelték.

Sőt, az említett várispánságok földrajzilag elkülönülő birtoklása még egy további érdekes felvetést is megenged.

„Borsod Kebelének egy fia” 1834-ben határozottan tiltakozott a bükki Erdőhát lakóinak „palóc” azonosítása ellen, hangsúlyozván, hogy azok „barkók”. **Reguly Antal** (1975) „palócz járás”-ként jellemzi a pétervásári- vagy Mátra járás falvait, szemben a „barkó járás”-ként minősített Erdőháttal. (A közigazgatási értelemben ugyanide, azaz Gömörben a voltaképpeni Serki, majd Rimaszécsi, illetve Feledi járásba tartozó Rima- és Balog völgyi falvak népét, a református felekezetű „sarusok”-at ugyanakkor következetesen megkülönbözteti a római katolikus barkóktól.) Szerinte „a Barkóság Gömörben (azaz: csak ebben a megyében) a hegyekből a Rima fele, a partok aljáig” terjed. Mint utaltunk rá, **Kiss Antal** (1868) is megkülönbözteti a palócok és barkók lakóterületét. **Ila Bálint** (1976) településtörténeti szempontból szintúgy külön tárgyalta az ún. *Medesalja* és *Erdőhát* vidékét. Az előbbit a palócok lakhelyének tekintette, míg az utóbbit lakóinak az újkori „barkó” megjelölésével jellemezte.

A kérdés szinte önmagától kínálkozik: vajon nem az egykori eltérő igazgatási hovatartozásnak a kései, újkori lenyomata-e az, amikor a bolondóci határispánság joghatósága alá rendelt Mátraalja, pontosabban *Medesalja* népét „palóc”-nak, a sasvári határispánság fennhatósága alatt lévő Bükkalján, az ún. Erdőháton lakókat pedig „barkó”-nak nevezik – az utóbbiakat olykor a palócok egyik ágaként.

V. Nép és név – az eddigi kutatás útkeresése

A palócok eredetét, illetve hovatartozását illetően sokféle, egymásnak ellentmondó álláspont fogalmazódott meg az elmúlt majd két évszázad alatt.

1. **Horváth Péter** (1801), **Jerney János** (1855), **Hunfalvy Pál** (1876), **Ipolyi Arnold** (1887), **Reiszig Ede** (é.n.), **Filep Antal** (1981) és **Paládi-Kovács Attila** is a kun eredetet vallották.

2. **Pauler Gyula** (1877), **Hóman Bálint** (1912), **Gunda Béla** (1943), **László Gyula** (1944), **Ila Bálint** (1977), **Kovács Béla** (1994) és mások a *k a b a r* (azaz: kazár) származás mellett tették le a voksukat.

3. **Vámbéry Ármin** (1895), **Németh Gyula** (1930) és **Barabás Jenő** (1958) török eredetűnek vélte őket, **Győrffy György** (1987) székelyekre gondolt, **Bakó Ferenc** (1989) pedig többféle török nyelvű népet feltételezett a palócok őseiben. Ugyancsak török nyelvűnek vélte a paló-

kok őseit **Jozef Škultéty**, szlovák nyelvész is.

Az említettek legfőbb forrása Anonymus, aki szerint ezt a területet a, *cunus, cumanus* (értelmezés szerint: kabar, kun, besenyő...) vezérek kapták adományba.

4. Az említettekkel szemben **Szeder Fábrián** (1821), **Horváth István** (1834) és **Farkas Pál** (é.n.) azt vélte, a palócok a magyarokkal azonos eredetűek.

5. **Ila Bálint** előbb (1944) úgy ítélte meg, hogy „A palócság magva tehát honfoglaláskori, különböző törzsi népelemekből összetevődött eredeti magyarság, mely őt, egymással határos megyében települt.” Később (1976) már így fogalmazott: „Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a hevesi, nógrádi és gömöri palócság egymással rokon, azonos törzsi eredetű és a kabarság leszármazottja, amely területeit a XII. századig foglalta el.

6. **Pintér Sándor** (1880) szerint „skytha–hun–avar maradvány” a palócság, s már a honfoglalás előtt itt élt.

7. **Belitzky János** (1972), utalva a feltételezett palóclakta területen fellelhető törzsnevekre, kizárta azt a lehetőséget, hogy „hogy vidékünket csak egyetlen törzs népesítette be, vagy a gyepűk védelmét csak egy etnikailag egységes népcsoport látta el”. Szerinte a palócok ősei „olyan, a székelyekkel azonos, vagy rokon, már a 896. évi honfoglalás előtt a Kárpát-medencébe települt magyarok, akik ősi társadalmi berendezkedésüket megtartva csatlakoztak a honfoglalókhoz és – a területi rendezésekkor részben áttelepítve – határőr szolgálatot láttak el és akik a XI. és XII. századi törvényeinkben – más határőr népekkel együtt – ewri (örök) elnevezés alatt kereshetők.”

*

A név szláv eredete általában elfogadott. A szláv névalak, amelyből a „palóc” szavunk származik: *polowci*, egyes számban: „polovec”. **Melich** (1903) nyomán tényként kezeli a magyar szakirodalom a Kis-Kárpátok és a Morva folyó közt elterülő tájegység, az ún. *Záhorie* (magyarul: Hegymöge) néhány, „plavecké” jelzővel illetett településnévének az egykori palócokkal való kapcsolatát. Csakhogy a „plavec” kifejezéssel óvatosan kell bánnunk. Egy korábbi írásomban (**B. Kovács** 2002) figyelmeztettem rá, hogy **Jozef Škultéty** (1914) cáfolta, hogy a kifejezés a palócokra vonatkozna. Megállapítása szerint a „plavec” kifejezés a szláv/szlovák „plavý” melléknévből képzett szó, semmi köze a palócokhoz. Mindezt megerősíti, hogy a kérdéses névalakok magyar megfelelőjében nem a „palóc”, hanem a német „Detre” jelző használatos (azaz: Detrekőváralja, Detrekőszentpéter stb.).

Kevesébé egységes a magyar kutatás a szó jelentését illetően.

Vannak, akik „fakó, fakósárga” tartalmat tulajdonítanak neki, így többek közt **Győrffy György** (1948) és **Kovács Béla** (1969). **Pintér Sándor** (1880), **Istvánffy Gyula** (1900) és mások a szó „lapálylakó, síksági” jelentését fogadták el. **Belitzky János** (1968) egyenesen finnugor (szamojéd) szónak vélte, „keverék” jelentéssel – hason-

lóan a bolgár, székely és kun népnévhez, s szerinte a bolondóci vár néphez való egykori tartozásra, illetve a tőlük való elszakadásra utal.

Mathias de Miechow lengyel krónikás (1457–1523) *Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana, et de contentis in eis* c. művének 2. fejezetében, amely a *De ortu et adventu Thartarorum* címet viseli, ezt írja: „*P o l o w c i autem lingua Rutenorum sonant et interpretantur v e n a t i c i seu r a p a c e s, quia sepenumero invadentes eos s p o l i a b a n t et bona ipsorum rapiabant atque abducebant, quemadmodum et Thartari hisce temporibus faciunt.*”

Szerinte tehát a „polovec” népnév jelentése: „*venatici, rapaces, spoliatores*” azaz: vadászok, rablók / zsványok / ragadozók / fosztogatók.

A magyar szakirodalomban **Horváth István** (1834) veti fel elsőként a „palóc” szónak ilyen értelmű jelentését. **Jerney János** (1855) is hasonlóképpen foglalt állást, amikor a palócokat a középkori latin „latro”, „predo”, „latrunculus” kifejezésekben vélte felfedezni. Meglátásukat később **Kovács Béla** (1969, 1994) finomította tovább, aki a már Jerney által is idézett adatok mellett hivatkozik a **Szent László** III. dekrétuma 2. fejezetének 3. cikkelyében és az *Aranybulla* 5. cikkelyében szereplő „*fur et latro*” kifejezésre, s azt a katonai kíséret tagjaira vonatkoztatja. Hivatkozik arra, hogy a „latro” kifejezés „eredeti jelentése: »pénzért katonáskodó személy«, de a harcban előljáró, illetve a fejedelem védelmére szolgáló személyeket is így nevezték”.

Utal egyebek közt a *Latorút* határnévre is, amelyhez a Bükkben, a hasonló nevű patak völgyében található *Latorvár* nevet is társíthatjuk.

Mindenesetre az újkori szóhasználatban a „lator” nem az a jelző, amelyeket szívesen hall az ember önmagáról. Okot azonban alkalmasint szolgáltathattak rá az újkori palócok a későbbiekben, mint alább látni fogjuk.

A feltételezett „palóc központi terület” nyugati részét alkotó Medesalja népének újkori életmódjára (alighanem a korábbi időszakra is érvényesen) a pásztorkodás és kupeckedés nyomta rá a bélyegét. Katonaszökevényekből, bujdosókból, pásztorkból verbuválódott, egykoron „bojnyík”-nak nevezett betyárok földje ez a táj. Azt írják a Medesaljáról a múlt század elején, hogy „*ezen utóbbi Szakaszmajd nem egészen tsupa sűrű Erdőségből és Hegyekből álló, melynek az ottan legelő Lovak, Ökrök, Sertések, Juhok Pásztorainak számos Tanyául szolgálnak. E mellett, az úgy nevezett Medves-Allyában több Tekintetes Vármegyéknek, úgymint: Neográdnak, Borsodnak, Hevesnek határszélei, és Kis-Honthi Erdők öszve jönnek. Ezen veszedelmes helyeztetésnek ez a természetes szüleménye, hogy a nevezett Tekintetes szomszéd Vármegyékben a Gonosztevők, és Desertorok (= katonaszökevények) üldöztetvén, az ide való Erdőségekbe veszik magokat, a hol is a Pásztoroknál menedéket találván, s vélek öszve szövetekeztvén, a gonosztételének el követésére való Intézeteket, távol az Emberektől magok közt koholják, és a’ leg szemesebb fel vigyázást is gyakorta ki jádzák.*” (**Védirat...**)

A bemutatott jellemzés nyilván kiterjeszthető keleti irányban a Tarna és Hangony forrásvidékén élőkre is.

Nem lehet nem észrevenni, hogy meglehetősen összecseng ez a jellemzés a fentebb tárgyalt jelzőkkel, illetve azok jelentésével.

*

Bél Mátyás (1735) őrizte meg azt az adatot, miszerint Heves megye Mátra járásának magyar lakóit, azaz a tárgyalt terület népét „*boczenok*” néven ismerik a szomszédok. A kifejezés hangzásban közel áll a palóchoz, de az is lehet, hogy a besenyő szavunk torzult formája. (Erősíti ezt a *Becsenükfölde* elnevezés Egerszalók határában.)

VI. Summázat

A „polovec-palóc” kifejezés eredetileg nem (kizárólag) etnikumot, származást vagy nyelvi hovatartozást, hanem (ezzel egyidejűleg) foglalkozást / életmódot (is) jelölhetett. Ahogyan – mérvadó vélemények szerint – a „székely” szavunk is egyidejűleg volt „határőr” jelentésű, s fejezett ki etnikai hovatartozást. Meglehet, hogy az örök között lévő keleti népelemek megjelölésére alkalmazták a szlávok a „polovec”, azaz „palóc” jelzőt. Így értelmezhető a Váradi Regestrum fentebb idézett, 1220. évi adata. A krónikáinkban és korai törvényeinkben felbukkanó *fur et latro, praedones et latrones, latrunculis*, valamint a szlávok által a besenyőkre és kunokra, vagy más, rokon megjelenésű keleti népcsoportra használt *venatici seu rapaces* jelentésű „polowec” (azaz: „palóc”) kifejezések amúgy is kitapintható jelentésbeli közelsége méginkább elmélyült a „lator” kifejezésünk jelentésmódosulása révén. Utal erre Kovács Béla (1969) is. Mindezt betetőzhetette az egykori örök kényszerű életmódváltása, a betyárságnak és zsványáságnak melegágyul szolgáló pásztorkodó életmód elterjedése. Az elmondottak következtében az eredetileg talán etnikai hovatartozást, s egyben őri foglalkozást is jelölő „palóc” szavunk megbélyegző, gúnyos értelmet kapott. Az „úton álló”, az „utat őrző” határőrökből az „utat elálló” zsványok, rablók lettek. Az ilyen értelemben használt „palóc” nevet, annak pejoratív tartalma miatt az érintettek nyilván nem szívesen vállalták.

Az eredetileg meghatározatlan, vegyes etnikumú öröket és azok utódait jelölő csoportnév utóbb átment a vidék egész lakosságára, egészen a magyar-szlovák nyelvhatárig.

*

A palócok eredeti lakóhelye az ún. a *Mátra möge / Mátraláb*, azaz *Mátraalja*, a *Medes* hegyből fakadó és a Mátrát nyugatról, illetve kelet felől elhatároló Zagyva és Tarna, valamint a Gortva forrásvidéke, illetve a keleti tőszomszédságban fekvő Hangony vidéke, a Bükkhöz tartozó *Erdőhát* lehetett.

Stratégiaiilag kiemelt fontosságú térség ez, hisz vizei északi és déli, keleti és nyugati irányba is folynak. Míg a Tarna vizét is felvevő Zagyva (a Karancsból fakadó Tarján-

nal és az utóbbiba ömlő Salgóval együtt) déli irányba fut a Tisza felé, addig a Gortva, Macskás és Hangony észak felé veszi az irányt – az előbbi kettő a Rima és a Sajó, az utóbbi egyenesen a Sajó közvetítésével siet ugyanoda. Ugyanakkor a Bénai- (előbb: Vaskapui-, Sátoros-) patak, illetve a Sóreg vizei az Ipoly révén a Duna vízgyűjtőjéhez tartoznak. A kistáj öt későbbi megye (Gömör, Kis-Hont, Nógrád, Heves és Borsod) érintkezési zónájában fekszik. Szerves része ennek a tájnak az egykori, ún. *Mátra járás* is Heves megyében.

A palóc lakóterület első kicövekelője, a Felsőőrösön született **Pápay Sámuel** (a született palócföldiekkel szemben – lásd a honti születésű Szeder Fábiánt!) aligha volt elfogult, hiszen kívülről érkezett emberként szemlélhette a palócokat. Írása megjelenésekor már Pápán ügyvédkedett. Ha mégis elfogult lett volna, aligha hagyja ki korábbi működése helyét, Egert.

Ezt a palóc magot fokozatosan bővítették minden irányban (főleg nyelvjárási adatok és a tájféldrajzi helyzetből adódó közös vonások alapján).

A vidék az Árpád-korban a dukátus része, amely Nyitrától Biharig északon és keleten, mintegy karéjban övezte az ország központi területeit. A „palóc” néven megjelölt népesség megtelepülése korábbi, mint a vármegyeszervezet, éppen ezért lokalizálásukkor indokolatlan és félrevezető a későbbi vármegyei kereteket alapul venni.

Ila Bálint (és közvetve **Györfly György**) megállapítása a középkori palócság lokalizálását illetően helytállóan látszik. Vitatható viszont Ila Bálintnak a betelepülés kései időpontjára és annak módjára vonatkozó véleménye. Magam a Medesalját éppen hogy a későbbi Gömör magyarok által legkorábban betelepült részének tartom. Lakói azonban nem nyugati irányból, a bolondóci várispánság területéről érkeztek ide, hanem eredendően őri szolgálatot láttak el a Mátra és a Bükk északi előterében.

A Palócföld későbbi fokozatos tágítása főleg nyelvi megfontolások alapján történt. Fölöttébb tanulságos azonban szem előtt tartani **Balogh Lajos** véleményét: „*A hat kisebb zónából a nyugati vagy keleti típusok átmenetet képeznek, és jobban hasonlítanak a szomszédos, nem palóc nyelvjárásokhoz, mint a középpalóchoz, ahol ezek a jelenségek a legjobban megfigyelhetők.*”

*

„*Sunt latrones in silvis, Domine Dimén?*” (Vannak-e latrok az erdőkben, Dimén uram?) – tettük fel Mikszáth szavaival a kérdést az elején.

Az ő szavaival válaszolunk: „*Sunt, domine rex!*” (Vannak, király uram!). Indokoltabb azonban múlt időbe tenni válaszunkat. Tehát: fuerunt. S még azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki eleve, hogy az idézett középkori forrásokban található latin kifejezéssel azokat a Mátra- és Bükkalján (is) élt egykori határőröket illették, akiket magyarul – akár az országhatár széli elhelyezkedésük alapján, akár a köztük élő keleti, bolgártörök származású és megjelenésű „*eski*”-ek, „*eszkel*”-ek alapján „*székely*”-eknek –, a szlávok pedig „*polovec*”-eknek, azaz „*palóc*”-oknak neveztek.

Emléküket megannyi, az egykori és mai székelylakta területeken is honos helynév őrzi: *Borkút, Csík ortvány, Csüglye erdő, Lófő forrás, Székely kő, Székely út, Űhér domb* stb.) A „szegről-végről” összetartozó egykori határőrök közös öröksége ma még meglehetősen tisztázatlan. Vélhetően beletartozik a szeges (szeres) település, a Szent László-legenda, valamint a regölés szokása is.

IDÉZETT ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM

Adolescens

1884: A gömői palócokról. Gömör-Kishont V. évf., 32. sz., augusztus 10.

Anonymus

1926: Magyar Anonymus. Fordította Pais Dezső. Budapest

Bakó Ferenc

1989: A palóc néprajzi csoport eredete, etnikai összetevői. In: Palócok (szerk. Bakó Ferenc), I. 53–118. Eger

Bakó Ferenc (szerk.)

1969: Módszerek és feladatok. Eger

Barabás Jenő

1989: A palóc eredet kérdése. In: Palócok (szerk. Bakó Ferenc), I. 119–136. Eger

Bél Mátyás

1968: Heves megye ismertetése. 1730–1735. Fordította és magyarázatokkal ellátta Soós Imre. Eger

Belitzky János

1968: A palóc név és palóc népnév eredetéről. Palócföld, 3. sz., 55–60.

1972: Nógrád megye története I. 896–1848. Salgótarján

Benkő Loránd

1990: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum, I. évf. 1–2. füzet, Budapest, 109–122.

Borovszky Samu

é.n. (1904): Magyarország vármegyéi és városai. Gömör és Kishont vármegye. Budapest

Fekete-Nagy Antal

1934: A Szepesség területi-társadalmi kialakulása. Budapest

Farkas Pál

É.n. (1911): Nógrád vármegye népe. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. 137–171. Budapest

Filep Antal

1981: Palócok. Magyar Néprajzi Lexikon 4. 163–166.

Findura Imre

1885: A palócokról. Földrajzi Közlemények, 191–206.

Gunda Béla

1943: A magyarság néprajzi csoportjai. In: Bartucz Lajos (szerk.): A magyar nép, 91–113. Budapest

Gyárfás István

1870: A jász-kunok története I–II. Kecskemét

Györfly György

1948: A kun és komán népnév eredetéhez. Antiquitas Hungarica II. Budapest

1987: Magyarország történeti földrajza III. Budapest

Heckenast Gusztáv

1968: A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. Budapest

Hóman Bálint

1912: A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul

Horváth István

1834: A Palótz nemzet nyelvéről. II. 108–117, IV. 103–121. Pest

Horváth, Pethrus

1801: Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus. Pestini

Hunfalvy Pál

1876: Magyarország ethnographiája. Budapest

Ila Bálint

1940: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. Turul, 1–28, 53–72.

1944–1976: Gömör megye I–IV. A települések története 1776-ig. Budapest

Ipolyi Arnold

1887: Magyar Mythologia. Budapest

Istvánffy Gyula

1900: A Palóczok. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képen. Magyarország VI. 181–194.

Jerney János

1855: A palócz nemzet és palócz krónika orosz és lengyel évkönyvek nyomán. Magyar Történelmi Tár I. 3–36. Pest

Kiss Antal

1868: Gömör megye népe. In: Nagy Miklós (szerk.): Magyarország képekben II. 138–147. Pest

Komoróczy Miklós

É.n. (1904): Gömör–Kishont vármegye népe. In: Borovszky Samu. é.n. (1904)

Kósa László–Filep Antal

1975: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest

Kovács Béla

1969: Kabarok és palócok. Egri Múzeum Évkönyve VII., 159–175. Eger

1994: Palócok. (címszó) In: Korai Magyar Történeti Lexikon. Budapest

B. Kovács István

1999: Adalékok Gömör megye kialakulásához. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVII. 489–498., Miskolc

2002: A palócok egy szlovák nyelvész szemével (ahogy Jozef Škultéty látta a 19–20. sz. fordulóján). In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXVI., 287–291. Salgótarján

2005: Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban. Gömör–Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat

László Gyula

1944: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest

Lisznyay Kálmán

1851: Palócz dalok. Pest

Magda Pál

1819: Magyarországnak s a határ őrző katonaság vidékének legujabb statisztikai és geographiai leírása. Pest

Manga János

1979: Palócföld. Budapest

Marjalaki Kiss Lajos

1925: A Váradí Regesztrum néhány kétes helynevének megfejtése. Magyar Nyelv, XI. 47–48.

Melich János

1903: Szláv jövevényszavaink. I., 156–162.

Mikszáth Kálmán

1882: Jó palóczok. Budapest

Mocsáry Antal

1826: Nemes Nógrád vármegyének históriai, geographiai és statistikai esmértetése. I–IV. Pest

Németh Gyula

1930: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest

Paládi-Kovács Attila

1982: A Barkóság és népe. Borsodi Kismonográfiák 15. Miskolc

1989: A Palócföld kiterjedése In: Palócok I. (szerk. Bakó Ferenc), 137–168. Eger

1997: Medvesalja földje és népe. Különnyomat az Agria (Egri Dobó István Vármúzeum) Évkönyve XXXIII. kötetéből. Eger

2002: A Bükk-vidék népe. Települési és építészeti hagyományok. In A Bükki Nemzeti Park (szerk. Baráz Csaba) Eger, 429–444.

2006: Kun nyomok északon. In: Jászok és kunok a magyarok között. (szerk. Bathó Edit, Ujváry Zoltán). Jászberény, 49–59.

Pap Gyula

1865: Palócz népköltemények. Sárospatak

Pápay Sámuel

1808: A magyar irodalom esmérete. I. 1–2. rész. Veszprém

Pauler Gyula

1877: A magyarok megtelepedéséről. Századok

Pintér Sándor

1880: A palóczokról. Budapest

Reguly Antal

1975: Palóc jegyzetei, 1857. Sajtó alá rendezte Selmeczi Kovács Attila. Eger

Reiszig Ede, ifj., dr.

(é.n.): Gömör–Kishont vármegye története. In: Borovszky Samu (é.n.)

Škultéty, Jozef

1914: Plavecký zámok. Slovenské pohľady, 593.

Szabó István

1836: Tudományos Gyűjtemény

Szedes Fábrián

1819: A Palóczok. Tudományos Gyűjtemény VI. 26–46. Pest

1821: A Palóczokról eredetekre és Pannóniába való jövevelekre nézve. Tudományos Gyűjtemény, XI. 63–71. Pest

Vámbery Ármin

1895: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest

(szerző ismeretlen)

1816: VÉD–IRÁS tekintetes nemes Gömör és Kis–Honth törvényesen egyesített vármegyének fő szolga bírja mezőmadarasi Madarassy Pál és törvény széke részéről... az ÁLORTZÁS VADLÓ vadló ellen. Lótsén.

Árpád, kezében ivókürttel
(Képes Krónika)

„Árpád pedig övétől körülvéve,
ivókürtjét megtöltötte a Duna vizéből, és
az összes magyar előtt a kürtre a
mindenható Isten kegyelmét kérte, hogy
az úr azt a földet engedje nekik örökre.“
(A 11. századi ősgeszta szövegéből)

Major Zoltán

Szabadság és gazdagulás Bernát István néhány gondolata az 1890-es évek első felének gazdaság- és társadalompolitikájáról

Mottó:

„Előállott a fejlődésben egy nagy hézag: a nemzet millióinak s a kis emberek érdekeinek elhanyagolása.”

Minták és valóság, eszmék és eszmények

Magyarország vérzivataros századai során több mint másfél évszázadra az ázsiai oszmán birodalom hódító törekvéseivel szembeni harc fő hadszínterévé vált. Hadszíntéri minőségében szerepe alig volt több, mint egy „előre tolt palánké valamely várnál. Védi a főfalat, a bástyázott kapukat. Távol tartja innen az ellenséget. E palánk térségében gyűl össze a had, ha kitörni készül; oda vonul vissza, ha megverik. Ott folynak a harcok a vár védelmében. Nem csoda, hogy ott minden elpusztul.”¹ A **Bánffy Miklós** által felvillantott szemléletes kép a történezt arra kötelezi, hogy szóljon Magyarország Európa védelmében vívott harcának két, a jövődjére nézve súlyos következményéről: a) Magyarország a hosszú háborúk következményeként a világkereskedelmi útvonalaktól távol kerülén, a békésebb időszakok folyamán sem volt képes az anyagi tőkék gyűjtésében felvenni a versenyt a tőlünk nyugatabbra fekvő szerencsésebb nemzetekkel. b) Az előbbi pontban leírtaknál sokkal szembeötlőbb és drámaibb volt a kép, amely a külső szemlélőt az elnéptelenedett tájak, a népességfogyás, pusztulás láttán fogadta.² A XVIII. században, a helyreállítás és újjáépítés századában, a Habsburg telepítési politika következtében Európa számos népe, elsősorban a németység talált otthonra Magyarországon, részben a magyar etnikum ellenére, illetve kárára.³

Az 1867–1918 közötti időszakot, a közjogi berendezkedés mikéntjére utaló szóval a dualizmus korát elsősorban gazdasági téren sikertörténetként szokás újabb irodalmunkban leírni, bár többen felhívják a figyelmet gazdasági fejlődésünk korlátozott adottságaira és ebből eredő hiányosságaira. I p a r o s o d á s a g r á r o r s z á g b a n,⁴ így összegzi egyik kiváló gazdaságtörténészünk a magyar gazdasági fejlődés alapvető korlátait. A kapitalizmus fejlődésének ugyan voltak helyi sajátosságai, a modell, az eszmei és anyagi dominancia következtében mindenhol az angolszász út. Magyar szempontból is tünet értékű, hogy a reformkor nagy közéleti férfia, **Széchenyi István** is szüntelen angol példákra hivatkozik. Amikor **Kossuth** az önálló és erős nemzeti állam gazdasági megalapozásáról gondolkodik, ugyan a német **Friedrich List** tanaira esküszik, aki elengedhetetlennek tekinti az önálló nemzeti ipar kiépítését, mégis alapjában véve nem tér el az angol modelltől. Nincs mit csodálkozni azon, hogy bemutatkozó beszédében **Andrássy Gyula** meg sem emlí-

ti a mezőgazdaságot, ahogy hosszú ideig nem létezik külön földművelésügyi tárca, csak közös földművelés-ipar-és kereskedelemügyi. A korabeli szabadelvű politikai gondolkodás a polgári közigazgatás kiépítésén túl, azzal összefüggésben, alapvető feladatának az ipari, közlekedési (vasút) és pénzügyi infrastruktúra kiépítését tekintette. A régi, alapvetően naturálgazdálkodásról a pénzgazdálkodásra való átmenet társadalmi következményeire meglehetősen érzéketlen volt a korabeli liberalizmus. A szűk gazdasági szemlélet érhető tetten a kor egyik pénzügyminiszterének abban a megnyilatkozásában is, miszerint „mindegy az, kié a föld, csak becsületesen fizesse adóját”⁵. Ez a szemlélet, joggal mondhatjuk: érzéketlenséget tanúsított a szaporodó birtokforgalmi adatok láttán, a statisztika tényei mögött nem látta meg az embert.

Az 1890-es évek elején **Bernát István** erős szociális érzékenységről tanúskodó műveivel tűnik ki. Ezen írás célja korlátozott, mindössze az, hogy Bernát István néhány írásának bemutatásával mintegy gondolati eszenciát nyújtsunk át az olvasónak, felkeltve az érdeklődést Bernát életművének mélyebb megismerése, nemkülönben a Bernátot foglalkoztató témák, kérdések iránt is, amelyek, úgy látjuk, korunkban – mutatis mutandis – újra szomorú aktualitást nyertek. A szövetkezeti mozgalom megindítása, a *Hangya*, a *Magyar Gazdaszövetség*, az agrárius mozgalom, és az ahhoz kapcsolódó sajtó története a földbirtok tehermentesítése, földbirtok szövetkezetek alakítása, egyáltalán, a földbirtok-politika története mind külön tanulmányt igényelne. Első nagyobb lélegzetű munkájában *Változások küszöbén*⁶ címen ragadta meg korának lényegét. Érdekes és figyelemre méltó a párhuzam, hogy az 1890-es évektől kezdődő kort, amelyet a tőke kora (**Eric Hobsbawm**), az imperializmus kora névvel is szoktak illetni, a XX. század nagy magyar közgazdasági írója, **Polányi Károly** a nagy átalakulás korának nevezi.

Vegyük szemügyre azokat a fő jellegzetességeket, amelyeket Bernát István a XIX. század utolsó évtizedének elején megfigyelt. Feltűnő, hogy a bírált jelenségek említett művében és két évvel később írt *A zálogba tett Magyarország* c. munkájában milyen sok hasonló, analóg vonást mutatnak korunkkal. Ez a körülmény megmutatja Bernát elemzéseinek időtállóságát, másrészt a két kor bizonyos közös vonásait. Az eredményeket nem vitatja el, de kritikai szelleme meglátja az eredményekért fizetett árat, áldozatot, a visszasságokat, buktatókat. Nem kérdőjelezi meg olyan fogalmak használatának jogosultságát, mint fejlődés, haladás, de rákérdez értelmükre, belső tartalmukra. A haladás nála nem merül ki a pusztán technikai, anyagi jellegű haladásban, kívánatosnak tartja az erkölcsi, lelki, eszmei tartalmak helyes irányú fejlődését. Elsősorban arra figyel fel, hogy az anyagi élet változásai hogyan deformálják az emberek gondolkodását, aminek eredményeként sokszor felcserélődik a cél és az eszköz; a fontos, kevésbé fontos és a lényegtelen. Mindenekelőtt szomorúan állapítja meg, hogy „társadalmi kérdések megoldásával nálunk komolyan ugyan kevesen foglalkoztak”, pedig a „közjogi kérdések veszítenek fontosságukból” és így „a

jövő a társadalmi politikáé.”⁷ Nem kétséges, Bernát a szociálpolitika fontosságáról beszél. A vagyonszerzésnek nem gyakorlati, hanem elméleti kérdései már régtől fogva figyelmének kitüntetett tárgyai. Önmagában nem kárhoztatja azt, hogy az állam finanszírozása, úgy mond, „rendbe jöttek s annyi a pénz Magyarországon, amennyi ezer év óta nem volt soha”. Ennek eredménye azonban az lett, hogy „a nemzet rövidlátó, anyagi lett. A munka, melyet éveken át végzett, megölte benne a nemesebb irányok iránt való fogékonyságot”. Igazat ad Széchenyinek, akinél „a vagyon csakis eszköz számba ment, ennek segélyével ő a szabadságot, a szabadság segélyével pedig nemzetünknek eddigelé virágzásra soha nem jutott tulajdonait akarta kifejleszteni, azaz nemzeti műveltséget kívánt teremteni.”⁸ Bernát kárhoztatja azt a „fejlődést”, amely leragad a vagyon utáni hajszában. Szerinte „az anyagi haladás meddő marad, ha nem kíséri megfelelő erkölcsi fejlődés.”⁹ Az erkölcsiekre tekintettel nem levő „fejlődés” tele van botlásokkal, társadalmi igazságtalanságokkal, a felkapott irány megengedhetetlenül favorizálja egyes osztályok érdekeit, elhanyagolva másokét.¹⁰ Az alakuló polgári osztály szerint szembe megy **Bentham** eszményével, aki szerint a cél „a legfőbb jó, a legtöbb egyén részére”, nálunk a bourgeoisie „a legfőbb jó, lehetőleg minél kevesebb egyén részére”¹¹ elvét akarja megvalósítani. Bernát István egész életművén végigvonul az a felfogás, miszerint „az anyagi létért vívott küzdelem, ha azt erkölcsi szempontok nem mérséklék, ha benne az értelem szava elvész, fölbontja a lélek egyensúlyát, megtölti az örültek házait, és ha általánossá lesz, beteggé teszi a társadalmat is.”¹² Nem magát a vagyoni gyarapodásra törekvést kárhoztatja, hanem annak kizárólagos életcélként történő űzését. Bernát szerint a fejlődés legfőbb hiányossága: „a nemzet millióinak, a kis emberek érdekeinek elhanyagolása. Ezzel szemben hiába való hivatkozni arra, mi 1848-ban történt. A hűbéri rendszert ledöntöttük, mert nem mertük tovább fentartani, [sic!] de tovább nem haladtunk s a kis emberrel szemben föntartottuk [sic!] azt a *laisser faire*-t, melyet a gazdagokkal szemben a legmélyebbre menő állami kedvezményekkel helyettesítettünk. Hiába hivatkozunk az ország egyes részeinek emelkedésére, a Tiszaszabályozás által nyert területek nagyságára, a búzatermelésnek, a mezőgazdaság egyes ágainak, a malomiparnak stb. fejlődésére is. Mindezekkel szemben áll a kronikussá lett kivándorlás és a nemzet millióinak testi és lelki hanyatlása.”¹³ Az önszabályozó piac eszméjének bírálata végigkíséri egész munkásságát, életének egy kései írásában szabadelvű konzervatívnek¹⁴ határozza meg magát. A szabadságot ugyan soha nem tagadta meg, de nem gondolta azt, hogy a szabadság elve önmagában mindent megold. Kora egyik francia miniszterelnökével együtt vallotta, hogy „a jólét és vagyon, csak munka által tartható fenn”.¹⁵ Egy későbbi visszaemlékezésében összefoglalóan úgy fogalmaz, hogy „A közgazdasági politika irányát Nagy-Britannia adta meg. **Carlyle**¹⁶ és **Ruskin**¹⁷ bíralták a *laisser faire* kényelmes elvét, amely egyoldalúan azt vallotta, hogy a szabadság út ugyan sebeket, de be is gyógyítja

azokat s a *laisser faire* elvének érvényesülése révén a közgazdasági élet eljut a teljes harmóniához.”¹⁸ Tegyük hozzá, hogy később, a XX. század első felében különösen **John Maynard Keynes**¹⁹ részesítette határozott bírálatban a *laisser faire* gazdaságpolitikáját. Sőt a kérdés tárgyalásának különös báját adja, hogy a Keynes-sel elvi ellentétét hangsúlyozó **Wilhelm Röpke**, aki nálunk *A harmadik út*²⁰ című könyvével vonult be a köztudatba, hogy aztán megint elfelejtsék, nem az önmagában létező, jelző nélküli piacgazdaságnak, hanem hangsúlyosan a szociális piacgazdaságnak vált apostolává, nem menván el a piacgazdaságba történő beavatkozás során olyan messzire, mint Keynes, mégis megtalálva a gazdaság konform módszereit, amelyekkel egy kiegyensúlyozott, a kiáltó vagyoni ellentéteket lenyesegető társadalom útját egyengette. Elmondható, hogy Bernát István munkássága az újabb kori közgazdászok közül leginkább Wilhelm Röpke munkásságával rokonítható. Gondolunk itt arra, hogy Röpke is erős bírálatban részesítette az ún. kolosszális kultuszát és az egyoldalú (nagy)ipart fejlesztő gazdaságpolitikát, ugyanakkor megértést mutatott a mezőgazdaság iránt, s nagyra értékelte, bár korántsem annyira, mint Bernát, a szövetkezést. Az önszabályozó piac eszméjének bírálata összeköti Bernátot a már említett XX. századi, tőle aktuálpolitikailag erősen balra álló **Polányi Károllyal** (1896–1964), akinek következő sorait mintha Bernát írta volna: „Tézisünk az, hogy az önszabályozó piac eszméje jórészt merő utópia. Ilyen piac egy pillanatig sem létezhet a társadalom emberi és természeti szubsztanciájának megsemmisítése nélkül; az embert fizikailag teszi tönkre, környezetét pedig pusztasággá változtatja...”²¹

Egyáltalán, Bernát István, **Károlyi Sándor, György Endre, Pólya Jakab** és a szövetkezés²² más korai apostolai Magyarországon egy olyan korban léptek színre, amikor a polgárosodás folyamata nagyon sok akadályba ütközött. Magyarország a XIX. század közepéig megmaradt a naturálgazdaság állapotában, nem gyűltek össze nagy tőkéek az 1890-es évekig. Bernát véleménye szerint a nemzet nem készült fel gazdaságilag az 1848-as változásokra. Sőt tőkekivonások is történtek (Kossuth-bankók).

A viszonyok kényszerítő ereje folytán az 1850–1860-as évekig és később is lassan fejlődött ki a takarékoság érénye, a meglévő helyzeten való javítás vágya. A társadalom ugyan lassan belátta, amit Kossuth már régen tudott, hogy nem az a kérdés, hogy haladjunk, hanem hová, hogyan? A haladás mikéntjére két út kínálkozott: radikális vagy konzervatív. A radikális vagy másképpen liberális út igazából egy gyorsított ütemű, az ipari és kereskedelmi, a pénzügyeket, a bankrendszer kiépítését szem előtt tartó fejlődés.

A másik út, amelynek Bernát híve és szószólója volt, egy lassúbb, az egyes társadalmi osztályok érdekeire, a köztük levő egyensúlyra jobban odafigyelő, a társadalmi konfliktusokat tompító, az ország lakosainak többségét képező földből vagy mezőgazdaságból élők érdekeit képviselő, egy szerves fejlődést tételező reformkonzervatív irány.²³ Sokáig kevés kilátás volt arra, hogy a polgárság

és a parasztság takarékoság útján, ha nem is könnyen, de belátható gyorsasággal helyzetét jobbá tegye. A magyar állami közigazgatás kiépítése is sok pénzt igényelt, amelynek előteremtésében nagy szerepet játszottak az adók. Nem ritkán megtörtént az is, hogy – ismerős képlet – a polgár és a paraszt a vagyonosodás jeleit titkolni igyekezett, tartva új adók bevezetésétől. A kánoni jog tilalma, egyáltalán a régi hűbéri felfogás is hatott még egy ideig, amely tiltotta a kamatvételt, hozzájárulva ahhoz, hogy a megtakarítások alacsony szinten maradtak. Elmondható, hogy Nyugaton a viszonyok kedvezőbb volta miatt több lehetőség nyílt a megtakarításokra (itt is érvényesültek, kárunkra, a centrum-periféria viszonyból eredő hátrányok), egyebek közt az egyes foglalkozások jövedelmezősége nyugaton nagyobb, így különösebb aszketikus erények nélkül is könnyebben lehetett félretenni. Nálunk az embereket egyszerűen meg kellett tanítani gazdálkodni. A közvetítő kereskedelem – pénz és áruuzsora – kiiktatásán túl az is jelentékeny szerepet játszott a hitel- majd fogyasztási szövetkezetek alakításában, hogy az emberek megtanuljanak gazdálkodni. Az 1880–1890-es évekre jutottunk el addig, hogy nagy tömegek gondolkodása kilépett a régi patriarchális keretek közül, és a vagyonszerzés módosítói foglalták le nagy részben, vagy sokszor kizárólag a lelkeket.

Két történelmi osztály: parasztság és köznemesség a változások sodrában

Bernát azt is észrevette, amit nagyon kevesen, hogy a legkiszolgáltatottabb, legmegterheltebb része a társadalomnak a parasztság. Az elsők között figyel fel az akkor, 1893-ban még politikai szervezkedésre képtelen és alkalmatlan parasztság jelentőségére: „Ha a nemzet egészét részeire bontjuk szét és vizsgáljuk, vajon társadalmunknak mely rétege az, mely a szabadságnak legerősebb támaszát képezi, azt fogjuk találni, hogy a magyar paraszt-osztály, úgy a mint az a Tisza és Duna körül fekvő, bőven termő síkságon kifejtett, magában foglalja mindazon elemeket, amelyek a szabadság biztosítékait képezhetik. Önérzetes, férfias, sőt dacos. Hajlandó a pillanat érdekeit magasabb céloknak rendelni alá s a vagyoni előnyökről nem egy esetben könnyen mond le, ha azokat csupán férfiaságának megsértésével érhetné el. Azonban mindezen jó tulajdonságok dacára, sőt magánál a dolog természeténél fogva is csak anyag; kormányzásra, az állami és társadalmi élet fenköltebb (sic!) feladatainak fölfogására képtelen, s hogy képes legyen, tőle kívánni méltányos nem is volna.”²⁴

Bernát a továbbiakban is nagyrabecsüléssel nyilatkozott a parasztságról: „A paraszt a legkevésbé méltatott rétege a társadalmaknak. A munka legdarabosabb részét végzi, de cserébe rendszeresen legfeljebb annyit kap, mi élete fenntartására elég. (...) E réteg alapja az államnak, biztosítéka a konzervatív haladásnak, az a tartalék, melyből a városi népesség megújul. Korlátolt felfogás az, amelynek révén lenézik, hátratólják olyan egyének és rétegek, melyeknek sokkal kevesebb jogcímük van a becsülésre. (...) A nyugodtan fejlődő, megelégedett földműves rétegek azok,

amelyek a harcnak [az osztályharcnak – MZ] a legkitartóbban és legtöbb sikerrel állanak ellent.”²⁵ Bírálta a középbirtokos nemességnek azt a magatartását, hogy csak a közigazgatási pályák iránt mutattak érdeklődést, a gazdasági pályák iránt alig. Bernát távolról sem idealizálja a dzsentrit, sőt megokolt bírálatban részesíti. Szerinte a „gentry ott, hol az arra termettség és szorgalom dönt, a kiváltságolt osztályok ivadéka a legtöbb esetben a rövidet húzzák a munkához szokott polgári elemekkel szemben”.²⁶ A polgári származású, később, a XX. sz. elején elsősorban a polgári radikálisok által feudálisnak tartott agráriusok szellemi vezetőjének, Bernát Istvánnak e korai súlyos dzsentribírálatát azért idézzük szó szerint, hogy értékelhessük, a későbbiekben is megtartotta kritikai hangját e téren, bár kétségtelen, hogy a dzsentri egyoldalú és főként sommás elítélését ekkor sem és később sem tartotta feladatának, inkább a mértéktartó szociológiai elemzést. „A nemzetnek szerepvívő osztálya, a politikai hatalom birtokosa az, a melynek a 48-diki [sic!] átalakulás is leginkább köszönhető, a landed gentry [vidéki középbirtokosság – MZ] ma is. Gazdasági tekintetben tömör hibája van. Nagy többségében nem ért sem a vagyonszerzéshez, sem pedig annak megtartásához. A szívós, kitartó munkáért nem lelkesül, de élvezni igen, ahoz [sic!] ért. A vágyaknak és tehetségeknek ezen ellentmondása nem egyszer vezet az anyagi és erkölcsi bukáshoz.

Mind a mellett ezen osztály, dacára el nem tagadható bomlásának, a ritkuló tehetségeknek, az egyes megyékben mutatkozó tömeges pusztulásnak, a hagyományok erejénél s a rendelkezésére álló eszközöknek kíméletlen, nem egyszer erkölcstelen kihasználásánál fogva, a hatalom birtokosa még mindig (...) gyönyörködik a szabadelvű jelszavakban, melyek nyugaton tettekkel válva behatolnak a társadalomba, s azt kormányozzák. Gyönyörködik bennük, nem azért, mintha ezek megvalósítása reá nézve lelki szükség lenne, hanem mert tudja, hogy ezek a haladás jelzői, a hatalom forrásai nyugaton. Neki régi ambíciója, hogy az első sorban álljon. Szeretne oly úr lenni, mint voltak elődei, de látja, hogy az új idők mást is követelnek. E dilemmából [sic!] úgy segíti ki magát, hogy lángol a száznak nyugaton uralkodó eszméiért a képviselőházban, a nyilvános életben, azonban otthon a falu szűk határában, a megyében s ennek gyűlésein igyekszik lehetőleg tisztán megőrizni azon középkori hagyományokat, amelyekből hatalma ered, s amelyek befolyást biztosítanak neki tehetség, jövedelmet munkásság, magas állásokat a nemesebb tulajdonságoknak teljes hiánya mellett is. A particularis érdekeket sokszor helyezi az általánosok fölé, s nagyon sokszor visszariad attól, hogy az általa hirdetett elvek követelményeit megvalósítsa. A megyei hivatalokat maig is kezében tartja éppen úgy, mint 48 előtt, és osztogatja a megyei dynastiák tagjainak. Az állásokért, amelyek – mint a képviselőség – kitartó munkát nem kívánnak, tud sokat áldozni, de dolgozni igen kevesen szeretnek közülök. Ebből valamint a nemesi praedicatumok felélesztéséből is meg lehet ítélni, mily kevésbé eredt őszinte meggyőződésből és vágyból a nagy többségnél az az átalakulás, mit

48 hozott.”²⁷ Látható ebből a szövegből, hogy Bernát számára ellenszenves, „a vizet prédikál, bort iszik” magatartás, a nyilvánosan vallott elvek és a bújtatott, rejtett gyakorlat, a magán- és a közerkölcsök közötti diszkrépancia. Anélkül, hogy a „dzsentrí-kérdés” irodalmának²⁸ tárgyalásába belebonyolódnánk, annyit feltétlen szükséges itt is megjegyeznünk, hogy a modern társadalmakban nem egyedülálló jelenség a társadalmi rétegek, mozgalmak esetében az elvek és a gyakorlat közötti különbség. Bernát meglátta azt is, hogy „a politikusok közül kevesen foglalkoztak lélekkel és szívvel a gazdasági politika alapvető tételeivel. Hírlapjainknak legkevésbé [sic!] kielégítő része a közgazdasági volt. E tekintetben a német nyelvű merkantil [kereskedelmi – MZ] sajtó kivétel. Ebből azonban a földből élő rétegeknek kevés haszna volt. Saját egyéni tapasztalataim révén, amelyekhez azután később a közélet számtalan tanulságai is járultak, csakhamar meg kellett állapítanom, hogy a Nyugatról átvett tanítások bennünket nagyon is egyoldalú gazdasági irányba sodornak bele. (...) A gazdagulás vágyát uralva, a nemzetek mind mohóbban vetették magukat az ipari és kereskedelmi tevékenységre.”²⁹

Kárhóztatta azt a felfogást, amely a gazdasági fejlődés rugójának az önzést tekintette. Vallotta: „a fölvilágosult önzés (...) a bukás magvait hordja magában.”³⁰ E tekintetben később sem változott az álláspontja, amit az 1890-es években vallott, ahhoz tartotta magát az 1930-as években, egészen haláláig. Bírálta azokat, akik „A külső eredményeket bámulva és gyarapítva, elfeledték azt, ami a humanisták okos megállapítása szerint egyedül lehet az élet igazi célja – a tehetségek harmonikus fejlesztése. A belső világ érdekei vesztettek súlyukból, ennek kultuszát elhanyagoltuk, a lelkiismeret, minek az irányítú szerepe jutott, elveszté érzékenységét, és mindinkább az anyagias irányok hatalma alá került. Irányítóból irányított lett. A gazdasági élet a f e l v i l á g o s u l t ö n z é s t uralta, amely természetének megfelelően, mások érdekeinek méltánylását sem tekinti feladatának, ha közvetlen haszonnal nem jár. Elhanyagolva az ember belső világát, lassanként elhanyagolták magát az egész embert. A termelés fokozására gondolva szüntelen, az embert eszközzé tették cél helyett. Hajdan azért termeltünk, hogy éljünk, ma azért élünk, hogy termeljünk. Az így fejlődő gazdasági életből kivészett a nemesebb tartalom. A demokrácia átalakult plutokráciává.”³¹ Harcolt a „vagyoncsinálás” új módjainak meghonosodása ellen, bírálta azt a folyamatot, amelynek során „...a vagyon azelőtt ismeretlen gyorsasággal szaporodott s az ország gazdagabbá lett, és a gazdagulás soha talán gyorsabb nem volt, mint amely időben én ezeket a sorokat írom, vagy talán amelyben önök azokat olvassák. De éppen [sic!] ezért nem szabad elfeledni, hogy a fölhalmozódó gazdagság, ha nem kellően oszlik meg a nemzet egyes rétegei között, új veszélyeket rejt magában a nemzetre nézve.”³² A korszak szociálisan érzéketlen gazdaságpolitikája fölötti ítéletnek tekinthetők következő sorai: „...a vagyoni fejlődés eszközeit megteremtettük ugyan, de mit sem tettünk azért, sőt talán nem is gondoltunk rá,

hogy a szaporodó vagyon arányosan és úgy oszoljon meg a társadalomban, hogy annak egészséges fejlődését ne gátolja.”³³

Mind minisztériumi tisztviselőként, mind a *Változások küszöbén* című terjedelmes röpiratában foglalkozik „a folytonosan szaporodó gyárkérmények” árnyékában a hanyatlás jeleit mutató kisipar helyzetével. Úgy látja, hogy „nagy iparunk haladó irányt követ. Ellenben kis iparunk úgy a közvéleménynek valamint magának a miniszternek kijelentése szerint, részben benső hiányai, részben pedig a közgazdasági fejlődés általános irányánál fogva az ellenkező úton halad. A hanyatlás tényezőihez számítjuk mi magunk részéről azt, hogy sem a kormány, sem a törvényhozás, sem pedig a társadalom nem viseltetik igazi rokonszenvenvel a kisipar érdekei iránt, s azok elhanyagolására a milliókkal rendelkező gyárosok rábeszélése folytán könnyű szívvel vállalkozik.”³⁴

A ragyogó és rejtőzködő pénz – az eladósulás és következményei

Bernát A zálogba tett Magyarország c. politikai röpiratában a kapitalista pénzgazdálkodás egyik sajátos kísérőjelenségének veszélyére, az általános eladósodásra hívja fel a figyelmet. A mű önállóan és a *Hazánk* című, általa szerkesztett agrárius folyóiratban is megjelent folytatásokban. Az írás komor szavakkal kezdődik: „A második ezredév küszöbén állva, Magyarország meredek lejtőre jutott és halad rajta lefelé.”³⁵ Bernát azt a folyamatot bírálja, amelynek során a külső, sokszor látványos eredményekkel együtt jár az állami költségvetés, illetve az emberek tömegeinek eladósodása. Ebben a korban: „A gazdasági hatalomnak kifejezője, éppen ezért milliók törekvéseinek célja a pénz. A pénz, mely növekvő súllyal nehezül közállapotainkra, és hatalmába ejti az emberek lelkiismeretét. Mértékévé lesz a polgárok értékének s kiöli belőlük a nemesebb fölszámnyalásokat. Hívei előtt ez az igazi haladás. De mi a történelem nyomán azt merjük állítani, hogy uralma nem kedvez sem a politikai, sem a magán-erkölcsöknek éppen [sic!] ezért tartós nem is szokott lenni. Nem barátja a szabadságnak, sőt rendszeren ennek bukását idézi elő.”³⁶

Bernát nem valami általános antikapitalizmust és pénzellenességet hirdet, ellenkezőleg: „A mi politikánk nem a rombolás, nem a gyűlölet politikája. Mi építeni, javítani akarunk. Tudjuk, hogy az ingó tőkére, ennek intézményeire a bankokra, börzékre szükségünk van. De azt akarjuk kivinni, hogy ne a kizsákmányoló tőke legyen úr fölöttünk, hanem a pénz s a pénzpiac az igazán nemzeti érdekek szolgálatában álljon. A túlhatalmasodás korlátolásáról, a visszaélések lenyeséséről van szó. E törekvések jogosultságához szó sem férhet.”³⁷ Aminek Bernát ellensége, az a plutokrácia. A XX. században baljós kontextusba került fogalom ekkor még tisztán a demokráciával szemben, mint annak halálos ellensége használatos. Jelent egyszerűen pénzuralmat, egy olyan lelkiséget, amely több pénzt s ezúton több hatalmat kíván. Jelenti a gazdasági és politikai hatalom összefonódását, amely

halálos veszély éppen a szabadságra és a demokráciára. Bernát szerint az ingó, mobil tőke könnyen hajlik a kalandra, a gazdasági radikalizmusra. A konzervatív angol gondolkodóra, **Burke**-re hivatkozik: „A nagy francia forradalomnak hasonló előzményei voltak. A földbirtok és az ingó tőke közt folyó harcban (...) a nagyobb, mert könnyebben fölhasználható erő a pénz urainak részén áll. Az ingó tőke természeténél fogva később bármely kalandra. Új szerzemény lévén inkább hajlik új dolgokra. Azok tehát, akik változást kívánnak, felé fordulnak.”³⁸ Az ingó tőke útja azonban így könnyen vezethet Sedánhoz, a háborús vereséghez és a panamizmushoz, a gazdasági korrupcióhoz. Bernát szerint a demokráciákat fenyegető legnagyobb veszély, hogy belefutnak nemesebb fellángolások, magasabb szempontok nélkül – az anyagiasság, a materializmus mocsarába. Bernát elborzad egy olyan kortól, amelyben tömegek életfilozófiája: Mindent pénzzel, mindent pénzért!³⁹ Itt ismét szükséges felhívunk a figyelmet arra, hogy Bernát István nem valami romantikus XIX. századi táblabírói antikapitalista előítélet rabja. Az olyan kérdések, mint a pénz és az anyagiasság gondolkodás hatása a lélekre, a gazdaság és a társadalom erkölcsi alapjai, a dolgok és jelenségek elüzetliesedése, a sok költség – haszon elemzés közt elvész az ember. Mindezek a kérdések mélyen foglalkoztatták Röpke-t: „Mit tartunk a piactudomány erkölcsi alapjának? Kínálat és kereslet, nyereség, rentabilitás, verseny, kamat, az erők szabad játéka – bármelyik jelszót ragadjuk is ki, hogy ezzel a szabad gazdasági rendet jellemezzük, amit legalábbis alapjaiban a nem kommunista világban találunk – nem tartozik mindez egy erkölcsileg nem éppen kényelmes, sőt gyanús tartományba? Még világosabban: nem élünk olyan gazdasági világban, egy *Acquisitive Society*-ban..., amely a pusztán pénzkeresési szenvedélyt engedi szabadjárni, a kereskedelmi macchiavellizmust segíti elő, sőt szabályt teszi? Mondhatnánk a *Kommunista Kiáltvánnyal*: ami minden magasabb rendű rezdületet = az önző számítás jég hideg vizébe = fojt? Vagy, hogy az evangélium ismert kifejezésére hivatkozunk: „Mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelke azonban kárt szenved?” *Vane az ember lelke kiszáradásának biztosabb útja, mint az a gazdasági rendszerünk által előidézett szokás, hogy gondolatainkat folyton csak a pénz körül forgatjuk? Létezik-e erősebb méreg, mint a mindent átjáró kommercializáció?*”⁴⁰

Bernát szerint a demokráciát, a szabadságot naponta meg kell védeni. A képviselők elszámoltatására angol minta szerint ún. vigilance committee-k, őrködő bizottságok alakítását javasolja.

Végezetül Bernát István alábbi sorai időtlen módon vonatkoznak minden olyan társadalomra, amelyben a pénz túlzott hatalma diktál, illetve egyben minden olyan olvasó számára remélhetőleg mondanak valamit, aki az életben legalább egyszer elgondolkodott olyan fogalmakon, mint fejlődés, haladás, modernitás, demokrácia: „A tisztesség nélkül szerzett pénznek mindjárt nincs rossz szaga, ha nagy tömegben jelentkezik. Üzletté válik min-

den, s a törekvések egyetlen mértéke a siker. Az elbukottak elfeledve, tán kinevetve maradnak el azon a mezőn, melyen a haladás útja átvonul, még akkor is, ha bukásukat nemesebb törekvésekért kell elszenvedniök. Néptelenekké válnak a templomok, s a hazafias törekvések cégérré aljasulnak le, mint minden, ami ideális mer lenni. Leigázva ily módon az egyéneket, hatalmába ejtve a közéletet, a plutokrácia eltávolítani igyekszik azokat az akadályokat, melyek hatalma korlátlanúságát, ereje teljes kifejtését akadályozhatják. Ne legyen senki oly gazdag, hogy polgártársát megvásárolhassa és egy polgár sem legyen oly szegény, hogy magát eladni legyen kénytelen. Ez volt **Rousseau**-nak ideálja a polgári társadalomról. Nemes cél, szép ideál, de mi éppen az ellenkezőt értük el.”⁴¹

JEGYZETEK

¹ Bánffy 1993, 54.

² A magyarságra nézve tragikus népmozgalmi adatokra ld.: Szabó [1941]

³ Kerék 1939, 9–31.

⁴ Kövér 1982

⁵ Id.: Bernát 1936, 26.

⁶ Bernát 1893

⁷ uo., 4.

⁸ uo., 11.

⁹ uo., 13.

¹⁰ uo., 5.

¹¹ uo., 14.

¹² uo.

¹³ uo., 23.

¹⁴ v. ö. Bernát 1937

¹⁵ Bernát 1893, 27.

¹⁶ A XIX. századi angol gondolkodóról Thomas Carlyle-ről (1795–1881) van szó. Részletesen lásd: Egedy 2003.

¹⁷ John Ruskin, szintén XIX. századi angol gondolkodó, művészet-történész, keresztény-szociális gondolkodását jelzi egy művének (1904) címe is: „Az utolsó is annyit, mint neked.” Műveit magyarul is kiadták: Geöcze Sarolta 1903, 442, 2, 16 t.

¹⁸ v. ö.: Bernát 1936, 67–68.

¹⁹ John Maynard Keynes (1883–1946) angol közgazdász, magyarul leghíresebb műve A békeszerződés gazdasági következményei, többször kiadták, legutóbb Bp. 2000.

²⁰ Wilhelm Röpke (1899–1966) közgazdász, a nyugatnémet gazdasági csoda atyja. Magyarul: [1943]

²¹ Polányi 2004, 26., v.ö. még uo., 71.

²² A szövetkezés rendkívül gazdag irodalmából: 1. Horváth 1916, 2. Kovalovszky és Solt 1942.

²³ A korszak mezőgazdasági politikájáról részletesen: Bernát 1938. V. ö. Még: Bernát 1936, 19.

²⁴ Bernát 1893, 59–60.

²⁵ Bernát 1927, 112–113.

²⁶ Bernát 1893, 61.

²⁷ uo., 61–62.

²⁸ Id.: Concha 1910. Újabb kiadás: Concha 2005

²⁹ Id.: Bernát 1936, 67.

³⁰ Id.: Bernát 1893, 28.

³¹ Id.: Bernát 1936, 57.

³² Id.: Bernát 1893, 29.

³³ uo., 35.

³⁴ uo., 34–35. vö. még Bernát 1892.

³⁵ Bernát 1895, 3.

³⁶ uo., 4–5.

³⁷ uo., 55.

³⁸ uo., 12.

³⁹ uo., 30.

⁴⁰ Wilhelm Röpke 1996, 155. o., V.ö. még: Bernát 1909. Különösen: „...tagadjuk, mert tagadnunk kell annak a fölfogásnak jogosultságát,

amely szerint a vagyon és gazdagság már önmagában, a dolgok természeténél fogva, erőt, hatalmat, műveltséget és szabadságot is jelentene” 292.

⁴¹ Bernát 1895, 35.

IRODALOM

Bánffy Miklós

1993: Huszonöt év (1945) Bp., Püski kiadó. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Major Zoltán.

Bernát Gyula

1938: Az új Magyarország agrárpolitikája 1867–1914. Bp.

Bernát István

1892: Kisiparunk jövőjéről. In: Budapesti Szemle

1893: Változások küszöbén. Socialpolitikai tanulmányok, melyeket a jövő kormány híveinek figyelmébe ajánl Bernát István. Bp. Hornyánszky Viktor Ny. 139 old.

1895: A zálogba tett Magyarország. Budapest, Európa Ir. és Ny. Rt.

1909: Szabadság és gazdagulás. In.: Magyar Gazdák Szemléje, május, 289–296.

1927: Tanulmányok az agrárpolitika és a magyar agrármozgalom köréből. Bp.

1936: Küzdelmek és eredmények. Életrajz és emlékezésedek. Bp., Bethlen Gábor Ir. és Ny. RT. 26.

1937: Szabadelvű konzervativizmus. In: Magyar Gazdák Szemléje, május, 42. évf. 5. sz. 237–243.

Coneha Győző

1910: A gentry. In: Budapesti Szemle. 142. köt. 1–34, 173–199. (Újabb kiadás: In: A konzervatív és a liberális elv. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor kiadó, 2005, 111–155.)

Egedy Gergely

2003: A „mammonizmus” híralata: Carlyle. In.: Valóság, 6. sz., 11–21.

Geöcze Sarolta

1903: Ruskin (John) élete és tanítása. Bp.

Horváth János

1916: Gróf Károlyi Sándor és vezérkara. A magyar szövetkezeti intézmény megalapozásának története. Bp.

Kerék Mihály

1939: A magyar földkérdés Bp. Mefhosz kiadó, 9–31.

Kovalovszky Miklós és Solt Andor

1942: Gróf Károlyi Sándor élete és alkotásai. Bp.

Maynard Keynes, John

2000: A békeszerződés gazdasági következményei. Bp.

Kövér György

1982: Iparosodás agrárorságban. Magyarország gazdaságtörténete 1848–1914. Bp. Gondolat kiadó, 256.

Polányi Károly

2004: A nagy átalakulás. Bp.

Röpke, Wilhelm

1996: Civitas Humana. Emberséges társadalom – emberséges gazdaság. Bp., Kráter Műhely Egyesület.

Szabó István

[1941]: A magyarság életrajza. Bp., A Magyar Történelmi Társulat könyvei VIII.

Övveret Karancslapujtőről

Tóth Lajos

„Ha megfordultunk, mindig a láger világosságát láttuk“

„Három évre megszédtem a szárazvirágot, olyan gyönyörű szárazvirágok voltak ott a mezőn, amerre mentünk, hogy ha megyünk haza, majd hazahozom – de tönkrementek. Száraz volt, de más nyáron megint mást szedtem.“

Előszó

Nem a történelemkönyvekből érthetjük meg igazán a múltban történeteket, hanem az eseményeket átélt emberek élményeiből. Csak ezek után, amikor már az ő szemükkel látjuk a dolgokat, csak akkor – vagy ezzel párhuzamosan –, mindkét síkot összevetve lenne szabad a múltat kutatni. Ha az ember csak úton van az igazság felé, soha el nem érheti: csak keresheti azt, és a megtalált apró részletekből talán lassan összeáll a kép, ami már közel áll a valósághoz, az igazsághoz.

Ezek a történetek valahogy nem tudnak, nem akarnak véget érni. Ott forognak a sajgó derékban, a kopott izületekben, ott szaggatnak a koponya mögött, s a kézben, amely ötven év után is megdagad reggelente. A megtörtött test egyre erősebben emlékezik.

Pedig de jó lenne felejteni! Kimosni a testből a megaláztatást, a fejből a kiszolgáltatottság képeit. A hideget, a piszkot, a szégyenletes éhséget, amely úgy elborította az ember agyát. A reggeli botütéseket, a vánszorgó menetet a hóban, a zötyögő marhavagont. A poklot, amelyet málenkij robotnak neveztek. A bányát, a tetveket.

Gyakran kérdezgettem szüleimet életük sorsdöntő pillanatairól, háborús élményeikről. Ma is emlékszem sok mindenre, amit meséltek, és összevetve mindezt az iskolában tanult történelmi tényekkel, egyre tisztább kép alakul ki bennem a történetekről. Mindezek után egyre inkább kezdem tisztelni azokat az embereket, akik elmesélték mindazt, ami előtt addig értetlenül álltam. Látni szerettem volna magam előtt, mit láttak, és elképzelni, mit érezhettek; hogy több ezer kilométerre a szülőföldtől, egy kietlen világban, a huszadik századi középkorban hogyan lehetett létezni. (Miközben négy évtizeden keresztül azt tanították, hogy keletről jön a fény.)

Rájöttem, hogy a családomban többen is vannak, akiknek az életét teljes egészében megnyomorították. Mind a mai napig adóznak lelki és fizikai fájdalmaikkal az el nem követett bűneikért. Védtelen áldozatai lettek egy történelmi korszaknak, az erőszaknak, az embertelenségnek.

Röviden vázolom, amit tudni kell róluk ahhoz, hogy egyáltalán elképzelhessük nyomorúságukat:

Szüleim: **id. Tóth István** és felesége, született **Csűr Irén** a gömöri dombok közt fekvő Nagybalogon éltek és élnek ma is.

1945. január 18-án vonult be oda a Vörös Hadsereg. Sztálin fiai nagylelkűnek bizonyultak, mert a gyerekeknek

és öregeknek megengedték, hogy otthon maradjanak, a felnőtt lakosság nagy részét azonban, tizenhat és negyvenöt év között, összedoboltatták „nyilvántartás végett”. Közölték velük, hogy kéthetes munkára viszik őket Miskolcra, mindenki hozzon magával élelmet ennyi időre. A kijelölt helyen kezdtek gyülekezni, de onnan többé nem szabadultak, legalábbis egy bizonyos ideig. Nem volt szabad elbúcsúzni a kétségbeesetten síró hozzátartozóktól sem. A két hétből kinek három, kinek öt év lett Oroszországban, a donbaszi szénmedence bányáiban, lágereiben. A falunkból elhurcoltak közül huszonhárman többé nem látták viszont szülőföldjüket, ott pusztultak el a hómezőn vagy a bánya mélyén. Hogy miért történt ez az egész? A visszavonuló németek három hétig állomásoztak a faluban, innen jártak észak felé, partizánokra vadászni. Ezt bosszulták meg az oroszok. Vittek mindenkit, válogatatlantul.

A történelmi igazságtalanság ezen epizódja, e párhuzamos sorstragédia a mélyebb megismerésre ösztönzött.

Szüleim szinte gyermekként, tizenhét és húsz évesen kerültek a munkatáborba, mindketten ugyanoda. Ekkor még semmi közük nem volt egymáshoz, csak mint falubelit, látásból ismerték egymást. Végül sok szenvedés után hazatértek, összeházasodtak, és született két gyermekük. Ma több mint 55 éve házasok. Együtt őrzik fiatalságuk majd három évének drámáját, a pokolnak az emlékét. Meg nem történtenek tekinteni ezt nagymérvű butaság és érzéketlenség lenne.

Ezek az emberek sok mindent tudnának mesélni arról, mi történt velük. Elevenen hordozzák magukban az átéltek borzalmait, és fél évszázad múltán sem tudnak szabadulni riasztó emlékeiktől, rémálmaiktól. Testi és lelki nyomorékká tették őket. Életük végéig magukon viselik, magukban hordozzák a szörnyű terhek súlyát. Tökéletes rehabilitációra nem számítanak, ők már mindenkinek megbocsátottak. A szomorú az, hogy ezek az emberek még mindig félnek! Ilyen kérdések vetődtek fel bennük: „Mi lesz velünk, ha megváltozik a világ?” Soha senkinek nem beszélhettek erről. Amikor hazatértek, és a falubeliek érdeklődtek, besúgóktól kaptak fenyegetéseket, hogy elhallgassanak, mert ismét elvitetik őket. Persze, hogy hallgattak.

Érdekes, hogy miután szüleimmel külön-külön beszélgettem, majd összevettem a kapott információkat, egy harmadik változat rajzolódott ki előttem. Természetesen tartottam azt, hogy egy nő és egy férfi másképp élte át ugyanazon drámai eseményeket. Néha nevettek közben, néha elsírták magukat, de az volt a legmeghatóbb pillanat, amikor együtt próbálták utánózni, hogyan süvített a téli szél a barakkokban. Ezt már csak filmszalag lenne képes megörökíteni. Mindez egyetlen házaspár drámai élettörténetének egy része. Nemcsak nagybalogiak, a környező falvak (balogtamásiak, panyitiak stb.) is jártak ugyanabban a munkatáborban, vagy hasonlóban.

Élet a háború alatt

Anyu

Hamarább itt volt a háború, erre ment el a front. Először bejöttek a németek, és bizony beköltöztek a mi házunkba is. Hét német katona szállásolta el magát nálunk, ami azt jelentette, hogy ott is aludtak. Így aztán mi (én és anyukám) kiszorultunk a házból, és kénytelenek voltunk a szomszédban, keresztanyáméknál szállást kérni.

Apukám már akkor katonáskodott a fronton, tehát csak mi, nők voltunk otthon. De hála Istennek ezek a katonák jók voltak. Nem mondhatom, nem bántottak egyáltalán! Anyukám a szomszéd öregasszonytól kért egy ráncos fekete szoknyát, azt is olyat, amiben a disznót étette. Ezt a rossz szoknyát adta rám, meg egy fekete kendőt a fejemre.

Amint éppen anyával kint az udvaron fűrészeltük a fát, „Júj, az istenit – mondja – fel ne üsd a fejedet, mert jönnek a katonák!”

Hát bejön az udvarunkba hét német katona, hogy helyet keresnek. Én meg, mint egy öreg mamó, összehúztam magamat. Már korábban értesültünk az érkezésükről, ezért eltüntettük a szobából még a kályhacsövet is. „Nincsen kályhacső!” – mondtuk. Nem baj, mondták, majd ők szereznek, de ők itt fognak lakni, itt fognak hálalni. Hát így nekünk el kellett menni éjszakára.

Nappal azért be-bementünk, ott ültem a kályha mellett, de fel sem mertem ütni a fejemet. Bizony amikor fűrészeltünk is, igencsak megnéztek, hogy ki ez a mamóka. Persze, azonnal rájöttek, hogy még csak lány vagyok.

Ahogy délutánoként ott ültem a kályha mellett nagy szomorúan, még közel se jöttek hozzám, csak úgy hajfítottak: hol egy csokoládét vagy egy cukrot, de még kendőt is dobtak felém. Még most is megvan az a két kendő. Nem bántottak, nagyon jók voltak hozzám. Mikor elmentek, még meg is könnyeztem őket. Bevallom, volt egy csinos is köztük. Azt mondta, hogy menjek el vele Németországba. Állítólag az apjának jól menő üzlete volt, és nekem se kellett volna rongyos ruhában járnom.

A németek ágyúai a kertünk végén voltak felállítva. Innen azonban fel kellett menniük a hegyre, mert az oroszok elkergették őket. Az is lehet, hogy találat érte az ágyúikat, és ők pedig ott maradtak. Nem is az ágyú volt a fontos, hanem aki körülötte volt, az bizony nem élte túl a találatot.

Ahogy már említettem, jöttek az oroszok. Előzőleg volt egy kis malackánk. A szomszéd ember jött levágni, ha szólunk neki. De az volt a gond, hogy hová tegyük. Nem tudom, hogy találta ki anyukám, de a sok hurkát beraktuk egy teknőbe és betoltuk az ágy alá. A kolbászt meg kint a széna alá dugta anyukám. Közben még a staffirungomat is a széna közé dugtuk. Szerencsétlenségünkre az oroszok kihányták onnan a szénát meg a szalmát, mert kellett a hely a lovaknak. Bántotta is anyukámat nagyon, hogy mi lesz a staffirunggal.

Hogy mégiscsak az elején kezdjem, 45-ben vittek el minket. Dobszó verte fel Nagybalog csendjét. A falu lakói kíváncsian tódultak a házaik elé. Alig néhány napja vonult

el a front, az ágyúdörej is egyre távolodott, végre felszabadultan lélegezhetek. Vajon mi közölnivalója lehet a község vezetőinek a háború közepette is?

Kidobolták, hogy aki nem megy el befratkozni, azt fejbőlövik. Felszólították a lakosságot, hogy tizennyolctól ötvenéves korig mindenki jelentkezzen három napi étellel ellátva. Romeltakarításra. No hát ezért félt mindenki, hogy mi lesz. Ennek folytán ment mindenki.

Ki sejtethetett volna ebben valamiféle csapdát? Ki akarhatná őket még most, ennyi átélt szörnyűség után is becsapni?

A falu hangyabollyá változott. Megkezdődött a pakolás: füstölt szalonna, kenyér, kolbász. Kinek mi jutott a tarisznyába. A kijelölt helyen kezdtek gyülekezni. Nagy, zárt udvarba irányították az embereket.

Az én anyukám is, meg egy másik asszony elmentek a színhelyre, de minket, a két gyereket, nem vittek. Én még csak 17 éves voltam, vagy talán 17 és fél, a másik egy évvel kisebb.

Ott volt a pap, a tanító, meg a bíró, hárman. Nagyon jól ismertek bennünket, ezért rá is kérdeztek: „Hát Irénke, Jolánka miért nem jöttek el? Hozzák el őket is!” Azután hazamentek anyukáink, és felmentünk mi is. Felmentünk hát mi is Felsőbalogba, oda gyülekeztünk. A nagy szobába szalmát vittek, és egy éjjel ott is aludtunk. A lányt, akivel mentem, hazaengedték, mert még egy évvel kisebb volt, mint én. No de hát én is mi voltam? Tizenhét és fél, majdnem gyerek.

Úgyhogy másnap fel is sorakoztunk. Olyan is volt közöttünk, hogy fiatalasszony karján ülő kisgyerekekkel, aki nem lehetett több mint 3-4 éves. Ilyeneket is elvittek, ha elmentek jelentkezni. Természetesen a gyerek oda nem kellett. Az itthon maradt a nagyszüleivel, vagy rosszabb esetben felnevelte valaki más. Először azt mondták, hogy Miskolcra kell menni két hétre. Ezzel bolondítottak minket. Aki oda bekerült, azt már nem engedték haza. Ki merte volna gondolni is, hogy ez a búcsú oly hosszú időre szól?

Másnap felsorakoztunk, mint a katonák, kettes sorba. Még akkor odaszaladtak volna egyesek a hozzátartozójukhoz elbúcsúzni, de azokat vagy elkergették az oroszok, vagy besorakoztatták közénk. Szerencsétlen hiába tiltakozott, hogy csak a szeretteit akarta megcsókolni.

A bezártakon és otthon maradottakon rettenetes sejtés lett úrrá, amikor szovjet katonák katonás fegyelmet diktálva kezdtek rendelkezni. Kitört a riadalom. Még akkor is reménykedtek, amikor elindult a menet Miskolc felé. Gyalog, csikorgó hidegben.

Utazás a pokolba

Első nap elgyalogoltunk Bátkáig. Ott aludtunk. Második nap Putnokig értünk, ahol a templom melletti épületbe vittek be, ami akkortájt óvoda, vagy iskola volt. A nagyterembe vittek be szalmát, és ott háltunk meg második éjjel. Harmadnap Putnoktól Miskolcig gyalogoltunk. A hó meg közben szakadt. Azt nem mondhatom, nem bántak rosszul velünk. Nem is próbálkozott senki se szökéssel,

mert amerre csak néztünk, mindenhol orosz katonát láttunk. Öten mentünk egy sorban, mert az orosz így kiabált: „Popjaty! Popjaty!” (ötösével). Nagyon kevés valamit vittünk magunkkal. Ki mit akart! Nem néztek át semmit. Énnekem például, azt sem tudom, volt-e meleg cipőm. Csak annyit tudok, hogy apukám éppen oda volt a fronton, úgyhogy én az ő nagy, tízes csizmáját vittem magammal, meg ami a lábamon volt. Tehát nem sok valamit. Még élelmet se, mivel nem gondoltunk mi arra, hogy ez sokáig fog tartani. Odafelé menet még az volt a jó, hogy majd mindenki ismerős volt. Így aztán mégiscsak megvoltam köztük valahogy. Cigányok meg zsidók ott nem voltak. Hát azoknak én nem tudom, hogy nem kellett-e menni. Nem tudok róla, hogy lett volna egy is. Nem voltunk olyan nagyon kétségbe esve, vagy talán azt se tudtuk, mi történik velünk.

Akik Balogról mentek, azok közül 17 éves volt a legfiatalabb. Az idősebbek közt volt olyan is, akinek 4-5 éves gyereke maradt otthon. Azok hány évesek lehettek, nem tudom. 30-40? Ott volt például az én apósom is, de az valahogy szerencséjére hazakerült Miskolcra. Életrevalókat szedtek össze, akikben látták, hogy még bír dolgozni. Ezért hát öregemberre nemigen volt szükségük. Én is, mint 17 éves lány, nem nagyon jártam az idáig Alsóbalogból sehova, még Felsőbalogba se. Természetesen jártam a templomba, oda fel a hegyre, úgyhogy én nem szalagáltam a faluban. Jóformán még gyerek voltam, de szerintem azt se nézték. Csak az volt a fontos számukra, hogy az ember valamirevaló legyen, és hogy meglegyen a létszám. Hányan lehattunk összesen, ki tudja? Csak azt tudom, hogy mi a faluból kb. 180-an voltunk.

Még akkor se voltunk kétségbe esve, amikor Miskolcra értünk, mivelhogy azt mondták kezdettől, hogy csak két hétre megyünk a romokat eltakarítani. Hát ki gondolta volna ezt? Talán akik iskolázottabbak voltak, azok tudták, hogy hová visznek minket. Például, akik az összeírást tartották: a tanítónk, **Kiss Lajos**, meg a papunk, **Kulcsár Ferenc**, meg, meg no csak, ki is volt még? Hát a bíró, **Tóth János, Túri**. No ezek voltak ott, és ezeknek nem ment el a családjuk... Mert ők már tudták, hogy miről van szó. Egyetlen ember akadt, aki nem értett egyet az egésszel, ez a jegyző volt. Őt **Simonfi Ferdinánd**nak hívták. Egyedül ő ellenezte a toborzást, amiért be is zárták a pincébe mindaddig, amíg el nem vittek bennünket. Csak hazaérkeztünk után tudtuk meg, hogy Rimaszombatból is akartak vinni embereket. Azonban a szombati előljáróság, élén a bíróval, kijelentette: „Inkább lőjetez agyon, de nem adjuk ki a népünket!”

A mi bírónk persze... Hát már elég idős is volt az a bíró. De bizony a tanító, aki tanított is engem, tudta jól, hogy mi a helyzet... Meg a papunk is. Konfirmálási idő alatt ugye, jártam hozzá, sőt, ahogy már említettem is, hogy is mondjam, beteg voltam huzamosabb ideig. Nekem aztán megszabta a tiszteletes, hogy mikor kell mennem. Nem jártam állandóan, jóformán csak akkor mentem, amikor már fel kellett mondanom az otthon megtanul-

takat. Nekem csak kiadta, hogy mit kell megtanulni és elmondani a templomban, merthogy beteges voltam. Szóval ők hárman tudták, hogy miről van szó. S ez bizony nagyon rosszul esett, hogy mindjárt azzal kezdte a tanító meg a pap, hogy: „Hát Irénke meg Jolánka hol van? Menjenek nyugodtan haza, hozzák el a lányokat is. Nem lesz ez csak egy kis összeírás.” És ezzel egy életre megpecsételték a sorsunkat.

Tehát el is mentünk, és annak ellenére, hogy gyerekes alkatom volt, még hozzá sovány is voltam, meg beteges is. Megfeleltem a „feltételnek”, és beírtak a névsorba. Jolánkának szerencséje volt, mert ő egy évvel kisebb volt, mint én, ezért őt hazaküldték.

Szerencsére Oroszországban nem voltam beteg a három év alatt, csak állandóan fáradt. Az már eszünkbe se jutott, hogy mi ott még imádkozzunk, vagy gondolkozunk, vagy netán arra gondoljunk, hogy él-e még otthon valaki, vagy mi van otthon... Nem tudom, a többiek hogy voltak vele, de én lelkileg is nagyon rossz állapotban voltam. Nekem még most is sokszor, ha eszembe jutnak azok az évek, reszket mindenem. Anyukáink se tudták. Ők csak elmentek, hogy összeírás lesz. Nem gondoltak ők arra, hogy az előljárók képesek ilyen embertelen dologra. Aztán mi már nem mehettünk haza. Minket beküldtek egy szobába, ahová szalmát vittek be. Ott töltöttük első éjszakánkat, mit sem sejtve a további sorsunkról. Akár a lagziban, annyian voltunk, kb. 180-an. Puskával őriztek minket, hogy meg ne szökhessünk. Aki el akart búcsúzni a szeretettől, azt puskatussal vágták hátba. Ezt látván már sírtak a szüleink is, mi pedig meg voltunk tompulva. De azért mégiscsak reménykedtünk, hogy hátha csak tényleg két hét lesz belőle. Nem így sikerült.

A lakosság száma Balogon olyan ezer körül lehetett az idő tájt, ami nem olyan nagy szám. Szóval ahhoz képest elég sokat vittek el innen, hogy nem egy nagy település.

Nagyon nagy út volt az mindenkinek, a hószakadásban, főleg a harmadik nap, Miskolchoz közeledve. Már alig bírtuk a lábunkat húzni, volt, aki már annyira legyengült, hogy végképp nem bírt. Akkor jött egy szekér, egy ökrösszekér, ami a ruháinkat vitte, arra ültették azokat, akik már végképp nem bírtak. Én elég jól bírtam az utat, mert ha nem is voltam olyan nagyon erős, de fiatal voltam. De bizony voltak ott olyanok is, akik már nem voltak fiatalok, és nem voltak rájuk tekintettel. Nem érdekelte őket, hogy otthon kisgyerek várja őket.

Miskolcon aztán bevagoníroztak minket a marhavaгонba. A nappalok és éjszakák egybeolvadtak. Szerencsémre egy vagonba kerültem a földijeimmal, ismerősökkel. Miskolcon aztán volt sok nép, mindenhol, nemcsak Balogiak. Mindig azt néztem, hogy hol vannak az ismerősök. Ezekkel mindaddig együtt voltam, amíg szét nem választották a szerelvényt. Így aztán egyesek más helyre, más lágerbe kerültek. Ennél fogva sokan nem is a bányában dolgoztak, hanem építkezésen, vagy a mezőgazdaságban paradicsomot kapáltak, még mondták is, hogy: „No, most megnyerjük az orosz paradicsomot!” Mert igaz-e, akárhogy is őrizhették volna, akkor is csak lakmároztak

belőle azok, akik benne voltak. Ezért gondolom, hogy csak jobb volt talán azoknak, akik nem a bányában dolgoztak.

Apu

Tulajdonképpen ezután nem is maradt fiatal Balogon. Csak akik ezután nőttek fel. 21 éves voltam, amikor kido-bolták, hogy összeírás lesz. Szegény apám odament, és már haza se engedték. Sőt azt üzenték, hogy apámat addig nem engedik haza, amíg én oda nem megyek. Azután csak elmentem, vesztremre, mert így sem őt, sem engem nem engedtek el. Hozhatták utánunk kettőnknek az ételmet. Egy, vagy két hétre, nem tudom. Apámnak hála Istennek, szerencséje volt. Ő nem bírta volna ki, ott halt volna meg. Szerencsére Miskolcra haza tudott jönni. Ez úgy történt, hogy már második napja kerestek hiába egy embert. Mondom apámnak, jelentkezék, hátha hazaengedik. „Hogyisne – mondja – hogy elverjenek.” De aztán csak meggondolta, és jelentkezett, mivelhogy volt egy kis orosz tudása még az első háborúból.

„Két napja keresünk, hol voltál idáig?” – kérdezte az orosz.

„Itt voltam, lehet hogy aludtam.”

„No, akkor menjél haza. De először mond csak, nem ismered-e?” – És mondott egy másik nevet.

„Hogyne ismerném” – mondja apám –, hát ő a sógorom.”

Semmi papírt nem adtak nekik, csak kinyitották a kaput, és ők azt se tudták hogyan, de elindultak még aznap este hazafelé Miskolcra.

„Isten veled fiam.” – búcsúzott el apám, és megállás nélkül gyalogoltak egészen Sajószentpéterig. Ott lakott apámnak egy jó ismerőse, akinél megháltak. Valójában rokon is volt az illető, mert Rakottyásról származott. Másnap elindultak hazafelé. Adott a sógor a kezükbe egy ostort.

„Hát ez meg minek nekünk?” – kérdezte apám.

„Mondjátok, hogy marhát hajtottatok Miskolcra.”

„Azok meg megszöktek.” – nevetett a sógor.

Miskolcon a rendőrpalotában voltunk elszállásolva, talán két vagy három napig. Az egyik éjjel aztán elvittek minket a vasútállomásra, ahol a vagonokba polcokat, vagyis fekvőhelyeket kellett készíteni. Ott a vasút mellett szabadon mozoghattunk. Voltak, akik megpróbáltak lelépni, aztán vagy sikerült nekik, vagy nem.

Ismerkedés az új helyzettel

Anyu

Még menetelés közben Miskolc felé, Sajókazán, a hegyen pihent a sok katona.

„Tudjátok-e, hova mentek, hova visznek benneteket?” – kiáltott le az egyik. Mi meg csak hallgattuk, hogy mit beszél ez.

„Nem Miskolcra visznek benneteket, hanem Oroszországba!”

Akkor néztünk aztán nagyot, akkor lepödtünk meg igazán. Ráadásul igaz is lehetett, mert már vitték is azt a katonát, aki nekünk elmondta a valóságot. Na, mondom, annak is lesz nemulass. Románok voltak! Magyarul szolt

hozzánk, de mi ezt még akkor se akartuk elhinni. Pedig a román jól tudta, hogy mi készül, mert ők együtt jöttek az oroszokkal.

Mi valahogy abban a hitben voltunk, hogy két hét múlva hazajövünk. Nem tudom megmagyarázni, de talán meg voltunk bambulva az eseményektől. Ha talán mindenki szétszaladt volna... Vagy nem is tudom, mit kellett volna csinálni... Bár lehet, hogy akkor ott lőnek minket halomra.

Úgyhogy egy vagy két éjszakát aludhattunk Miskolcon. Ott nekünk azt se mondták, mi lesz velünk, hova megyünk, mikor indulunk. Azt fel sem tudom fogni, hogy melyik táján voltunk Miskolcnak. Csak annyit tudok, hogy egy nagy épületben, ahová a miskolciak még tangóharmonikát is hoztak, amire este táncoltunk. Táncoltunk, mert hát milyen a fiatal? Együtt voltunk, jó zene volt, mi kellett több? Ki gondolta volna, hogy mi vár még ránk?

Egyik nap aztán egy marhavagonba hajtottak be minket, aminek az aljára szalma volt leterítve. Januárban... Ilyen körülmények közt utaztunk tizenhat vagy tizenhét napon keresztül. Sokan voltunk egy vagonban, amennyien csak belefértünk. A szerelvény zötyögve elindult kelet felé. A vonat lassan dőcögött a zord télben.

Útközben nem lehetett tisztálkodni, nem lehetett leszállni, csak egy kis lyuk volt kivágvá a padlón, amin keresztül lehetett vécezni, de az is tiltva volt, ha állt a vonat. Az ember jobb híján belekötött a markába, azzal megtörlötte az arcát, és ez volt a mosakodás. Szó szerint ránk volt zárva az ajtó. Vegyesen voltunk, fiúk és lányok. Énnekem az volt a szerencsém, hogy ismerősökkel voltam egy vagonban, mert hát az ember szégyellte magát azért, hogy mások előtt kellett végezni a dolgát. A kis ablakon keresztül kémleltük a tájat, találgattuk, merre visznek bennünket. Máramarosnál még ráismertünk a tájra, aztán már nem tudtuk, hová tartunk.

Mire odaértünk Oroszországba, akkorra már meg is tetvesedtünk. Annyi tetű volt bennünk, hogy borzasztó. A vagonban egymás hegyén-hátán utaztunk, akinek volt valami takarója, az takaródzott, akinek nem volt, az biz fagyoskodott. Csak a nap járása szerint tudtuk, hogy keletnek megyünk, vagy éppen nyugatnak.

Összesen voltunk vagy 1600-an, s ebből egy-egy vagonba 50-60 embert zsúfoltak be. Azt se tudtuk, ki honnan érkezett, kit hogy hívnak. Voltak ott Szerencsről, Tarcál, Tokaj, de még Serényfalva vidékéről is. Arra emlékszem, hogy voltak köztünk svábok is, de hogy honnan, azt már nem tudom. Azt se tudom, mennyi vagonból állt a szerelvény, mert aztán kétfelé osztották. De amikor a vonat beért egy kanyarba, akkor lepdődtünk meg, hogy „Úristen, milyen hosszú szerelvény!”

Útközben enni adtak, néha hajítottak be valamit, vagy vizet adtak. Pontosan nem is emlékszek már ezekre a dolgokra, nagyon sok már ez a 60 év. Az öröktől gyakran hallottuk, hogy „szicsasz”, hogy rögtön, nemsokára megyünk haza... Amikor aztán odaértünk, így bízattak, vagy talán csak félrevezettek: „Magyar, szkóro domój!” (hamar haza). Persze, mi ezt el is hittük, mert nálunk már májusban vége lett a háborúnak. Azt gondoltuk, hogy akkor már

mehetünk is haza. Majdnem három év lett belőle, sőt egyesek csak öt év után térhettek haza.

Olyan fabarakkokban laktunk, amelyekből kifelé is lehetett látni, meg befelé is. Átfújt rajta a szél. Riadt tekintettel szemléltük egymást a kiszolgáltatottságot jelentő pupfajkákban.

Odaérkezésünk után egy nap hagytak talán pihenőben. Másnap aztán kihívtak minket, nőket a szobából, voltunk vagy hatan-nyolcan. Kíváncsiak voltunk, hová visznek bennünket? Egy ember jött értünk, nem katona volt, egy olyan idősebb ember. Elvitt minket egy helyre, ahol nagyon hosszú fagerendák voltak lerakva a földre. Azt mondja nekünk az ember: „Kettő fogja fel ezt a gerendát!”

Egymásra néztünk, hát hogy bíránk mi ezt a gerendát, hisz én is, jóformán gyerek voltam... De hogy muszáj! Megpróbáltuk megemelni, de nem bírtuk. Aztán láttuk, hogy nincs mit tenni, összeszedtük minden erőnket, és nagy nehezen mégiscsak két asszony egy gerendát felfogott a vállára. De bizony jó messzire kellett ezt vinni. Csak úgy roskadoztunk alatta. Mondtuk is aztán mi a magunkét: „Ilyen bitang oroszok!” Meg minden rosszat, ami csak a szánkra jött. Utóvégre kiderült, hogy az orosz mindent értett, de nem szólt semmit, hogy rosszat mondtunk rá. Tudta ő azt jól, hogy nem nekünk, lányoknak való ez a nehéz munka. Tulajdonképpen az oroszok már érkezésünkkel szóvá tették, hogy ők nem ilyeneket vártak, mint mi, hanem erős munkásokat. Nem gyerekeket, meg idősebb asszonyokat.

Ott, Volosilovgrádban, ahol el voltunk szállásolva, megnyírták a férfiakat is meg a nőket is. Erre az emberek fellázadtak, hogy a nők haját ne vágják le. Ezt sikerült is elérni. Pedig hát a fejrevaló kendőmet, ahogy leterítettem az ölembe, és elkezdtem fésülni, pillanatok alatt megtelt tetűvel. Megfogtam a négy sarkát, kimentem, és leráztam. Később aztán fertőtlenítettek minket.

Hát eleinte tényleg nehéz volt. Csak éppen hogy élünk, voltunk a magunk nyomorúságában, de nem volt ott az égvilágon semmi. Mi magunk csak darabszámok voltunk, ami annyit jelentett, hogy a kapun ki és bemenetkor megszámoztak. A lényeg az volt, hogy üljön a darabszám.

Mindjárt az első napokban kaptunk egy injekciót, hogy mi ellen, azt nem tudom. Többször nem kaptunk. Nem sokat tudtak tenni a betegekért sem, mert nem volt ott orvosság. Annyi biztos, hogy nem fájt semmim. Azt nagyon jól tették, hogy adták ezt az injekciót. Ez megállította a menstruációt. Nem is tudom, mi lett volna ott velünk, mikor nem volt se vizünk, még csak egy darab rongyunk se.

Nyolcszázan voltunk egy lágérben. Két nagy, emeletes barakkban laktunk, de csak olyan egyablakosban, hogy a szél is befújt rajta. Fából készültek ezek a barakkok, falai vékonyak, ideiglenes szállásoknak lettek építve.

A nagy orosz szél, az, ha jött, átfújt rajta! Ha nagyon hideg volt, összefeküdtünk, melegedtünk. Szénnel fűtöttünk, de hát ahol befújt a szél, ott ki is ment az a kis meleg. A helységeken emeletes polcok voltak fekvőhely gyanánt összetákolva. A csupasz deszkán aludtunk. Nem

lehetett azon aludni, csak kínlódni. Talán időnként volt rajta egy kis szalma is, de az is csak valameddig tartott, mert a szalma is tönkrement. Aztán ami csepp rongyunk volt, kabátunk, magunk alá tettük, vagy éppen takaróztunk vele.

Az ébresztőóra a gyeszátnyik botja volt: bejött a barakkba, s ha látta, hogy még nem ég a lámpa, ordítani kezdett, meddig akarunk döglenni. Aki akkor se mozdult, arra rásózott.

A láger nagy volt. A másik barakkban lakókat nem is nagyon láttuk. Ki ekkor ment munkába, ki akkor. Úgyhogy mi, balogiak is csak ritkán találkoztunk. A helyiségek közepén volt egy nagy, rakott tűzhely, vagy valami hasonló. A tűzhely mögött is voltak fekvőhelyek, s talán az volt a legjobb hely, mert ott volt a legmelegebb. Az én fejemenl éppen egy ablak volt, és bizony süvített is ott rendszeren be a hideg. Ott volt velem egy zefír kendő, azzal tudtam takarózni. Tudomásom szerint ott nem adtak ruhát se. Pufajkában jártunk munkába, mert az kellett a bányába. Egy világoskék ruhám volt, olyan, mint a nővéreknek a kórházban. Azt vettem magamra időnként, ha megfűrdtünk. De hogy nem fáztunk meg egyszer sem, ez érthetetlen számomra.

Egy-két kilométerre volt a barakktól a fürdő, ahonnan fürdés után abban az egy szál ruhában, esetleg a pufajka nadrágját vettük még magunkra, mocskosan, hogy mégis ne meztelen menjünk a barakkba. És hál' istennek nem volt semmi bajunk, nem is köhögtünk. Mostanság meg már úgy fél az ember, hogy meg ne fázzon.

Donbasz környékén, nagy területen volt a szénbánya, valójában nem is nagyon ismertük. Ha volt egy kis szabadidőnk, örültünk, ha pihenhattünk. Se kedvünk, se erőnk nem volt ahhoz, hogy mi ott sétálgassunk. Meg aztán 4-5 méteres kerítés vette körül a lágert, amit lehetlenség volt átmászni. Ráadásul szögesdrót is volt rajta.

Egy idő után nagyon elhatalmasodott a tetű, bolha, rih, poloska. És ez mind egyszerre mart. Nyáron a deszka, amin aludtunk, tele volt poloskával. Mihelyt egy kicsit melegek voltak az éjszakák, mindenki fogta a takaróját, vagy amije volt, és kifeküdt az udvarra. Ott aludtunk aztán nyaranta. A takarót hiába ráztam ki, mert azt azon nyomban meglepte a poloska. Ha jól emlékszem, később fertőtlenítették a ruháinkat. Fürdés után, ami mindennap kötelező volt, harminc-negyven fokos hidegben mentünk haza. Lábunkon egy gumicipő, és mégsem fáztunk. A fürdőhelyiség faládákból állott. A fertőtlenítőben volt két vascsille, ami alatt éjjel-nappal égett a tűz. Valamilyen fertőtlenítőszerrel biztosan raktak bele, aminek forralásával abban a helységben nagyon meleg gőzfürdőt értek el. Ruháinkat aztán ide akasztgattuk. Bizonyos idő elteltével a nagy melegben a tetvek elpusztultak. A fürdőhely egyetlen helyiség volt, ebből kifolyólag be volt osztva, mikor fürödnek a nők, mikor a férfiak. Ha a férfiak végeztek a fürdéssel, mi, nők már ott sorakoztunk a bejáratnál, természetesen ruhátlanul voltunk mi is, meg ők is. Valahogy ezek a dolgok abban a helyzetben nem voltak érdekesek senki számára. Egyszóval a kutya se nézett ránk.

(folytatás következik)

Tarsolylemez Galgócról (Hlohovec)